

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 95
(17583)

2008 чылдың
август 28,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

«Шын» солун – Африканың шыпшыында

Килиманджаро шыпшыының бажында «Шын» солунну М.Ховалыгның чедирип азып турары.

БЕДИКТЕРНИҢ КЫЙГЫЗЫ-БИЛЕ

Тываның тугун делегейниң чеди диптеринде турар чеди шыпшыктарга чедирер деп дидим сорулгазын бистиң альпинистеривис боттандырып эгелээн. Памир үнүп чорааш, 4200 метр бедикте турар ийи дугаар лагерьге М.Б.Ховалыг баштаан тыва альпинистер немец коллегазынга ужурашкан, «Чеди бедик» төлөвилели бар дээрзин дыңнаан. Оон бо кыжын интернетке дилеп орташ, ол дугайында информацияны тып алган. «Чеди бедик» төлөвилелинче аңгы-аңгы диптерде турар чеди бедик кирип турар чуве-дир. Ол дээрге Африкада Килиманджаро (5895 метр), Мурнуу Америкада Аконгауа (6962 м), Соңгу Америкада Мак-Кинли (6193 м), Азияда Эверест (8848 м), Европада Эльбрус (5642 м), Австралияда Косцюшко (2228 м), Антарктидада Винсон (4847 м). Бо бедиктерниң чеделдирзинче үнген альпинистер ховар. Бүгү делегейниң чурттарының альпинистерин каттай алырга безин чүс ажыг-ла кижиге. Кыдаттан 3, Индиядан 1, Россиядан 4 кижиге үнген болза, ам Тывадан альпинистер биле каттай 6 кижиге болуп турары бо-дур.

Кыш, час, чай дургузунда белеткенгеш, Маадыр-оол Ховалыгның бөлүү ийи үстүп алгаш, ийи аңгы дипте турар шыпшыктарже аъттаныпкан. Оларның аян-чоруу чедишкинниг доозулган. Чанып келгеш альпинистер массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле парлалга конференциязын эрттирген.

Олар август 2-де Кызылдан дөртээлээ Москваже демир-орук-биле чорупкан улус болду. Москвага «Чеди бедик» төлөвилелдин офизинге четкеш, дугурушкан соонда, ийи аңгыланым чарылган. М.Ховалыг биле М.Сүрүнчал – Килиманджароже, Мерген Кончук

биле Мачук Томочаков – Эльбрусче. Баштай-ла Маадыр-оол Ховалыг биле Марианна Сүрүнчалты дыңнадыыс.

М.Ховалыг: — Домодедово аэропортуңдан Африкаже ужупкан бис. Персид өөжүн таварты ушкан, Кенияга самолетту хондурга, улаштыр 4 чуртту ажылдыр ушкан, Танзанияга (Килиманджаро шыпшыы ол чуртту девискээринде турар) чедип келдивис. Экватордан 3-ле градус мурнуу талазынга чоруп турар болдувус, ынчангаш дүн-даа, хүндаа 12-12 шак. Бисти үдеп, уткуп турар турисчи фирма дораан гид, (Уланчызы 2-ги арында).

Чаа школа ажылгалга кирер

Каш чыл иштинде тудуу улам-чылап келген Каа-Хем суурда 834 олуттуг школаның тудуу бо чылын сентябрь 1-де ажылгалга кирер. Көк-Тей ортумак школа-зының коллективиниң үр чылдарда манап келген школазының тудуу бо хүннерде дооступ турар. Өөредилгениң кол корпусунун тудуун «Зурначая» хуу бүдүрүлгө (даргазы Владимир Артур) кылып дооскан. Даштыкы инженер-четкилерин «Монолит-2002» кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилге (даргазы Ф.Т. Адоев) кылган. Тудугжулар чардынган керээзинге дүүштүр көрдүнген ажылдарны бедик шынарлыг кылып доозуп турарын ТР-ниң Капитал тудуг эргелигиниң специалистери чугаалап турар.

Алдынны кышкы үеде казып тып эгелээн

Республиканың алдын артельдери бо чылдың бирги чартында 400 кг алдынны казып тыпкан, ол эрткен чылдың көргүзүүндөн бичии эвээш болуп турар. Ынчалза-даа мында коргунчуг чуве чок. Республикада бо чылын бир дугаар рудалыг алдынны кышкы үеде казып тывар органы ажылгап эгелээн. «Тардан Голд» КХЭ-ниң бүдүрүлгөзи алдынны казып тывар фабриканың бүдүрүкчү күжүнүн 93,8 хуузу шынгадып алган. Алдынны казып тыварының чаа технологиязын ажылгап эгелээни-биле, бо чылдың июнь айдан эгелээш айда 30 болгаш оон хөй кг алдынны казып тып эгелээн.

Планын күүседип шыдавайн турар

«Тыва даг-дүгү» комбинатың ээзи «Энкор» бүдүрүлгө компаниязы КХН-ден, «Асбест» Сибирь компаниязы КХН эт-хөреңгизин арендага алгаш даг-дүгүн казып тыварын чорудуп турар. Бо чылдың бирги чартында 525 тонна даг-дүгүн казып тыпкан. Ол ниити бердинген планың чүгле 8,3 хуузу болуп турар. Планын күүсептээн кол-ла чылдагааны болза, даг-дүгүн чорударыңа хамаарылгалыг органнар-биле үезинде керээ чарып албаанында болуп турар. Өнчүнүн ээзи чоокку үеде бүдүрүлгениң иштиги курлавырларын чедимчелиг ажылгап тургаш база сан-хөөнүн акша-хөреңгизин кириштирип тургаш бүдүрүлгени турум ажылдадырын планнап турар. Үш чыл иштинде 500 ажыг млн. рубльди бүдүрүлгениң хөгжүлдезинге салыр программаны ажылдап кылган.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

Моолдун Завхан аймааның ажылдакчыларын шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың база Моолдун Завхан аймааның аразында культура болгаш уран чүүл харылзааларны хөгжүдеринге база хөй чылдарда үрөтүнелдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Моолдун уран чүүлүнүн алдарлыг ажылдакчызы, уран чүүл Академиязының чанында хөгжүм-хореография колледжиниң директору ЦЭРЭНДАШ Жамьянга тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының

Хүндүлел бижии-биле БАЛЖИННЯМ

Ганболданы шаңнаар дугайында

Тыва Республиканың болгаш Моолдун аразында садыг-экономиктиг, культурулуг болгаш гуманитарлыг харылзааларны хөгжүдеринге кириген үлүү дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Завхан аймактын садыг үлетпүр палатазының даргазы БАЛЖИННЯМ Ганболданы шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы
Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай, 2008 чылдың август 24 № 189

АНОНС. АНОНС. АНОНС

Номчукчуларның дилээ-биле чаа өөредилге чылынга уткуштур Тыва Республиканың өөредилге сайыды П.А. Морозов база ооң оралакчылары-биле «дорт харылзааны» редакцияга сентябрь 4-те 14.00 шактан 16.00 шакка чедир кылыр. Ооң бетинде сонургаан айтырыгларыңарны чагаа-биле редакцияга база редакцияның 2-03-88, Өөредилге яамызының 6-15-99, 6-16-09 телефоннарынче долгап, билип ап болур силер.

«Дорт харылзаа» үезинде, сентябрь 4-те, 2-03-88, 2-03-87 телефоннарда Өөредилге яамызының удуртулгазы силерни манап турар.

Долгаңар, бижинер.

«Шын» солуннун редколлегиязы

БЕДИКТЕРНИҢ КЫЙГЫЗЫ-БИЛЕ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

повар, чүк дажыглар дузалак-чылар-биле хандырган. Дораан-на Килиманджароже басыпкан бис. Та чеже аян-чорукчулар эртип турар кокла чүве ийик, езулуг калбак орук болган чорду. Бүгү-ле чүктү боттарынга дажыглар, машина-техника хамаанчок, чадаг-терге безин халывас. Дуржулгалыг үдекчи Балытазар бисти уштап-баштаан, дүнекиниң 12 шакта бедикче басыпкан бис. Эртениниң 6 шакта бир дугаар лагерьге келдивис. Хүннүн-не он километри эртип чордувус. Эртениниң алды шакта африкан хүннүн херелдери-биле деңге 5895 метр бедиктиң шыпшык бажынга үнүп келдивис. Тыва Республиканың тугун, Москвада Тываның төлээ чериниң тугун, ак-көк хадактарывысты, «Шын» солунну, МЧС-тиң тугун болгаш өске-даа хей-аът туктарын ол шыпшыкта киискидип кагдывс. Мен Сүт-Хөлдүн Хола-Хараган деп чериниң – мээң төрөөн черимниң довураан, а Марианна Сүрүнчүп Ийи-Талдың довураан аппарып чедирдивис. Шыпшыкка чеде бергеш, арбай далганы-даа чүгүдүп чиир деп бодаан улус бис, үдекчивис «Сооктур, дүрген бадар-бадар» деп туруп бээрге, далаш-биле бадыпкан бис.

4700 метр бедикке мен бодум хуумда ажырбас чордум, 5300 метр чеде бээрге, кислород чедишпестеп эгелээр чорду. Агаар-бойдус эки болганы аас-кежик. Час-чайык чок үеге таварышты-выс.

Африканың агаар-бойдузда Тывада-биле дөмей-ле чүве чорду. 1800 метрге бичи сырын-ныг, серин, кадар 25 градус боор чорду. Эртени шакта харын-даа сооксумаар, кадар 8 градус. Каракты шийип аар болза, кайда-чүде Африкада-даа эвес, Тывада ышкаш агаар-ла-дыр, кандыг-даа өскерлиштин чок. Тываны-ла даштыг дээр бис, ында оон-даа артык. Чамдык черлери харын чайлагзыг, агаары арыг, оът-сигени-даа элбек. Эскерген чүвем чүл дээрге, ында каяа-даа чоруурга кижилер бүрүзү күдүйген, иженген, бир-ле чүвени кылган турар. Шаанда 1950 чылдарда Тыва база ыңдыг турган болдур ийин, каяа-даа баарга, хөй чон бир-ле чүвени кылган туткан, бүдүрген турар. Улус-биле ужура-жырга, экиргек, ауразы дыка эки улус чорду.

Марианна Сүрүнчүп:—Кили-

манджаро дээрге делегейниң феномени деп болур, чүге дизе ол өске шыпшыктар ышкаш даглар илчирбезинде эвес, чааскаан турар бедик-тир. Ында вулкан бар, кратор ышкаш, кырындан тырттырып каан чуруун көөрге, долгандыр даг-дош ханалар, ортузу оңгар. Ооң кыдыы-биле эрткен шыпшыкче үндүвүс. Хүннүн-даңнын чүс ажыг аян-чорукчулар эртип турар хиреде, ол кокла орукта хензиг-даа бок көрбедивис. Бедик шыпшыкче үнери дээрге, аар ажыл деп санаар мен. Тура дүшпейн, хүннүн-не ажылдап турдувус. «Мээң чуртум, бичи Тывамның ады кончуг» деп бодап кээрге, кандыг-даа бергелерни кижилер шыдажып эрте бээр-дир. 5200 метр бедикке мен «горняшкага» (даг аарыы, бедик аарыы) алзып, баксырай берген мен. Иштиг херээжен кижилер чем холуй бергенде канчаар баксыраар ийик, ыңдыг апаар чорду. Экваторнун чогуу база кадыкшылга дыка салдарлыг-дыр. Килиманджаро шыпшыгдан даш, сай чыып алырын безин уттупкан болган бис. Чанып келгеш даг үнер ичимни аштап-арыглап ора, оон сай даштары тып алгаш, коллекциявыста немеп алдывыс. Маадыр-оол Барыштаанович Африка черини довураан үдекчивис Балытазарны мен будалдырып турар арамда, каза тыртып алган. Оон башка чүү-даа чүве өртектег дээр. Рюкзакты көдүргөш, өске талазынче салып каан болза, бир доллар дээр. Чурукка кады тырттырып алылыңар дээрге, бир доллар дээр. Дыка өөренген.

Мерген Кончук:—Эльбрус дээрге, Европаның эки бедик шыпшыгы-дыр. Ийи купол хевирлиг шыпшыктар. Альпинистерниң чо-

Нитизи-биле Тываның альпинистери 28 муң километрини ужул, кылаштажып эрткен болду. Езулуг маадырлыг чорук ышкашыл ол. Альпинизм спортту хөй акша чарыгдалдарлыг-даа болза, бистиң спортчуларывыс – М.Б.Ховалыгның бөлүү ол бүгү бергелерге чалынмайн, бедиктерниң кыйгызы-биле дидим сорулгаларны салып алган ажылдап турары көскү-дүр. «Чеди бедик» телевилели-биле чеди чылда чеди шыпшыкче үнер сорулгалыг турган болза, ийи шыпшык алдыган, оларның ам чүгле бежи арткан. Бо бедиктерже үнүүшкүннерни бөлүк Тываның Россияга каттышканының 70 чылынга, Кызыл хоорайның 100 чылынга база Сочи-2014 олимпиадага тураскаадып турар.

Өске чурттар, диптер чеже-даа чараш болза, Тываның бойдус-чурумалынга кайын чедер. Чүгле туризмниң ачызында амыдырап-чурттап турар чурттар кайы хөй. Тывага база альпинизм, туризмни хөгжүдөр, аныктарны олче эвилелдээр сорулгалыг хөйүнү ки-чээнгейин ап ажылдап турар альпинистеривистиң оруу кезээде ак-ла болзун ам!

Светлана БАЛЧЫР.

Чуруктарны бөлүктүң архивинден алган.

руу агаар-бойдустан дыка хамааржыр. Бурган авыралында, бис база эки агаар-бойдуска таварыштывыс. Агаар-бойдус биске дузалап-даа турган болза, политиктиг «бойдус» улуг шап-тараазыннарга таварыштырар чаккан. Грузия Мурнуу Осетияны бомбалап, дайын эгелээн үеге таваржы бердивис. Бедикте улусту бистерни бадыра бээр ийин деп сестип турдувус. Баштайгы дүнелерде от частышкыннары, коргунчуг дааш-шимээн дыңнааш, чер шимчээшкени болу берген деп бодаан бис, оон сөөлүндө билип кагдывыс. Канонада дааштаашкыны коргунчуг чүве-дир ийин, өрт дээрге өрт. Эльбрус кайгамчык-тыр. Грузия, Россия, Дагестан дээш-ле, бүгү Кавказ адышта дег кестүп турар. Тываның тугун, хей-аът туктарын киискиттивис.

4800 метр бедикке агаар чедишпестеп, баш дээскинип, куску кээр чорду. Август 11-де чөөн талазындан кым-даа үнмээн черлеп Эльбрустуң шыпшык бажыныч үндүвүс. Бистиң соовустан кабардин альпинист үнүп келди. Ыңдыг берге маршрут-биле үнүп келген боорувуска, дыка магадап, байыр чедирип турду. «Тывадан бис. Билир силер бе Тываны?» — дээривиске, «Ынчанмайн канчаар, министривис Тыва чурттуг-ла болгай, Сергей Шойгу» дээш база дыка амыраар кижилер болду. Украинадан улгады берген альпинисте база ужураштывыс. Эльбрусче үнүп деп чүве амыр эвес. Альпинист кижилер бүрүзү ол шыпшыкче үнерин күзеп, манап ол күзелин боттандыраар дээш хөй чылда белеткенип кээр. Эльбрус шыпшыгына четкен дээрге-ле, хүндүткелдиг альпинист-тир дээр.

«ЧАРЛЫКТАРНЫ ДЕТКИП ТУР МЕН!»

Вторникте, август 26-да, Россия Федерациязының Президентизи Дмитрий Медведев мурнунда чээрби хире чылдарда чаңгыс-даа күрүнениң, оон иштинде Россияның, бот-догуннаан деп хүлээп көрбейн турганы Абхазия биле Мурнуу Осетияның кымга-даа хамаарышпас чоруун деткип, тускай Чарлыктарны үндүрген. Мурнунда Грузияның составынче автоном-нуг эрге-байдалга кирип турган болгаш эрткен чүс чылдың сезен чылдарының ийиги чартындан эгелээш боттарының бот-догуннаан чоруктарын тус-тузунда чедип алырын кызыдып турган ийи республика эң чугула болгаш улуг кожазы – Россияның деткимчезин бо удаа быжыы-биле алыр аргалыг болган. Оларның бот-догуннаашкынының херек кырында боттаны бээрине чүү чүве улуг салдарлыг болганын бүгү делегей ам билер. Август 8-те, ам артында Пекинге дээди спорттун болгаш тайбыңның оюннары – Олимпиада ажыдышкынының хүнүндө, дүне, Грузияның чепсектиг күштери Мурнуу Осетияга шериг операцияны азы дорту-биле бижириге, дайынны эгелээш. Биче-буурай чонну узуткааш, оларның төрөөн черин бодунун составынче күш-биле эгидер дээр сорулгалыг хан төгүүшкүннүг планы Россияның удуртулгазы геноцид деп санап турар.

Грузия биле Мурнуу Осетияның аразында тургустунуп келген бо чидиг айтырыгы болгаш оон чедирген уржуу – хоозуралдыг дайынны соксадырынга Россия улуг болгаш шийтирлиг рольду ойнаан. Оор езулуг дайын эгелээрге, бистиң чурттувус, улам тодаргайлаарга, удуртулгавыс, КНО-нун мандады-биле кожазы Мурнуу Осетияның девискээринге тайбын чорукту хандырып турган эвээш санныг кара чаңгыс россияны шериг күштерин болгаш ол республикада боттарының хамаатыларын камгалаар сорулга-биле, а олар Мурнуу Осетияның бүгү чурттакчыларының 90 хуузу чедип турар, бодунун шериг кезээн ынаар дарый кириер ужурга таварышкан. Бистиң хөй эвес шериг-леривис грузин эжелекчилерни боттарының девискээринче угаан-кут чок дезип киреринче чепсек күжү-биле албадапкан. Чогум-на харын, Мурнуу Осетияның кызыг-аарының чоогунда чурттакчылыг черлерде Грузияның чепсек складтарын ээлеп алганы база шын. Ынчанмас аргажок, дайын болганда, оон бүгү аргаларын ажыглаар апаар.

ССРЭ үезинде оон составынче дең эргелиг кылдыр кирип турган он беш республиканың чүгле ийизи – РСФСР биле Грузия федерациялар турган. Совет үеде Грузияның составынче Абхазия биле Мурнуу Осетия автономиялар кылдыр кирип турганы ам бүгүде билдингир. ССРЭ социалистиг делегейге тергиидеп турар шагда Грузин ССР өске республикаларга бо-даарга, хөлчөк бай болгаш төп удуртулганың эң ынак субъектизи турган. Ылаңгыя Абхазияның девискээринде, оон чылыг агаарлыг далай эриктин дургаар чүс-чүс санаторийлер, курорттар кыш-чай чок ажылдап турганын амгы хоочуннар эки сактыр. Ажылчы чон-нун массалыг дыштанылга девискээринче Москвадан материалдыг дузалар база ынчан харам чокка кээп турганы чугаажок. Ынчангаш амгы грузин удуртулганың «алдын чуурга» берип турар Абхазияны бодунун составынча үндүрбезин кызыдып турганы ол.

РФ-тиң Президентизи Д.Медведевтиң бо республикаларның кымга-даа хамаарышпас чоруктарын хүлээп алырының дугайында чарлыктары үнген соонда, делегей ийи аңгы лагерьге чарлы берген. Россияның шийтирлиг базымын амдыызында чаңгыс-даа күрүне албан езузу-биле детки-вээн. Ону манап алырынга үе херек.

Кавказ девискээринге бурун шагдан бээр чурттап келген осетин болгаш абхаз улустарның салым-чолунга болгаш оларның бот-догуннаан чаа күрүнелеринин моон ыңайгы хөгжүлдезинге дорт салдарлыг болур бо ийи Чарлыкка

хамаарыштыр Кызыл хоорайның чурттакчыларының үзел-бодалын билип алыры-биле «Шын» солун-нун редакциязы улустар аразынга айтырышкыны дүүн органи-застан. Оларның чамдыктарының харыларын бөгүн парлаар-дыр бис.

Людмила Монгуш, Кызыл-дың № 35 уруглар садының кижизидикчи башкызы:

— Чарлыктар сентябрь 1-ге, чаа өөредилге чылынга уткутур, бо ийи республиканың чонна-рынга, оон иштинде улус өөредилгезинин ажылдакчыларынга, өөреникчилеринге болгаш бичи чаштарынга улуг белек болур деп бодаар мен. Бодум РФ-тиң хамаа-тызы кижилер болганында, чурттуң удуртулгазының шийтирин деткип тур мен. Кандыг-даа чон бактаап турар черинден хамаарылга чокка амыр-тайбың амыдыралга төлеп-тиг. Мурнуу осетин болгаш абхаз уругларга дайын соонда катап септээн школаларынче болгаш уруглар садтарыңа дүрген-не эглип кээп, парталар артынга олуруптарын күзээр-дир мен.

Мерген ДАРБАА, СВЭМ-ниң электрлиги:

— Россия сепаратисчи хөөн-биле боду база он ажыг чыл иштинде демисежип келген болдур ийин. Чижек кылдыр Чечен Республиканы алыылы. Ынчалза-даа бистиң чурттуң удуртулгазының грузин баштыңнарын амгы частырындан ылгалып турар чүүлү – олар чечен чон-биле эвес, а тодаргай дайынзырак кижилер-биле демисежип турганы болур. Оон кадында, ук республикаже чүс-чүс миллиард рубль инвести-цияны күрүне кылган, Чечняны барык катап туткан. Бо бүгү эки салдарлыг болган.

Д.Саакашвилиниң частыры – осетин чонну шуут узуткааш, девискээрин чагырар бодааны. Ол чүгле бо ийи республикаларның чурттакчыларының барык шупту РФ-тиң хамаатылары деп чүвени уттупкан болган. Россия бодунун хамаатыларының, оон иштинде өске күрүнеде хамаатыларының эрге-ажыктарын ынчаар камгалаар болза, мактанчыг-ла чүве-дир.

Сергей Дөңгү, ажыл чок:

— Солуннар номчуп, телеви-зор көрүп турар эвес, делегей байдалы-биле багай таныш мен. Бир эвес Мурнуу Осетияга дайын ылап-ла болуп турган болза, оон чонунга чылыг бажыңны, чымчак сыртыкты күзеп тур мен. Чурттаар оран-сава чок туренинчи амыды-ралды кымга-даа күзевес мен.

Д.Медведев кавказ биче ийи чонну деткээни эки-дир, ынчалза-даа бистиң, «төрөөн» бомжула-рының, эрге-ажыктарын камгалаан хоойлу-дүрүмнерни кажан бижири ирги? Бистиң кырывыста хүн бүрү октар сыгырышпайн турар дээрден башка, амы-тынга айыыл дөмей-ле бар...

Айслан Ооржак, төөгү факультетинин студентизи:

— Чарлыктарны чогуу деткип тур мен. Ынчалза-даа Абхазияга тайбың үеде абхазтардан, грузин-нерден аңгыда, барык 80 муң орустар чурттап турган болдур ийин. Кажан Абхазия бодунун бот-догуннаан чоруун чаңгыс талалай чарлаптарга, орус сөөктүг хамаа-тылар оон девискээринге артпаан – шупту Россияже дарый көже бергенер. Абхазияга чурттап турган дыка хөй грузиннер, а оларның саны амгы үеде ында арткан 94 муң абхазтардан барык үш катап хөй турган база бажың-нарын каапкаш, Грузияже дезип көжер ужурга таварышкан. Ынчангаш мени чамдык мындыг факт-барымдалар бистиң удур-тулгавыс Абхазияга болгаш Мурнуу Осетияга хамаарыштыр бүгү-ле чүүлдерни шын кылып тур ирги бе деп бодандыра бээр.

Саая МАНЧЫК, пенсионер:

— Совет үени санаваaska, кажан шагда Кавказка тайбың туржук? Хаангыг Россия-даа, амгы Россия-даа аңаа тайбың дээш, дайылдажып-ла тур. Д.Медведевтиң чарлыктары ол девискээрге тайбыңны ам-на эккелзин дээш, тейлээр мен.

Марианна Сүрүнчүп Танзания чурттуг өңүктүрү-биле Килиманджаро шыпшында.

Редакцияның почтазындан

Чайгы турлагга

Сеткил өөрүүр

Сергей Шойгу аттыг “Балгазын” ККБ-ниң Кызыл-Эрик сүт-бараан фермазының чайгы турлаанга четтим. Ферма бедик тейжигеш черде турар. Ажыл-агый чугаалажыр тускай өрээлди улус болду. Инектерниң тускай картотеказын ханада делгүүрде чыскаап каан. Тарылга ажылын ай санында чорудуп турар. Инектерни тарып боозадыр үрени Абакандан эккеп турар.

Инектиң сүдү дылында дижир. Ону саар инектиң кадарчылары Өпей-оол Айдың-оол, Андрей Оюн, Алим Дамбаа эки билерлер. Мурнакчы саанчылар Любовь Чопшук, Оксана Биче-оол база үр чылдарда ажылдаан эр саанчызы Юрий Үсүкей сүт саалдазының планын күүседип турарлар.

Фермада ниити инектерниң саны 349, а саап турары 294 баш. Бызааларның саны 302 баш, бир-ийи айлыында обрат ижиртир, оон чоорту немелде чемгерип, кадатче кириер. Бызаа ажаакчылары Аяна Тожу, Нина Оюн, Наталья Чучун оларның чымыштыг ажылы бызааларны ажаап карактаары-биле холбашкан.

Чайлагның электрилиг саалда черин сонургаарга онза-ла-дыр. Эртеңи саалда соонда оон шөлү кылаң тас. Шалазының кырын арыглааш, инектерниң мыяк-сидин коошпалаан арыкчыгаш-биле дашкаар үндүр аксып каапкан. Дежурныйлап хүнээр саанчыларга даржыктыг үүле таварышкан. Кожуундан санэпидстанция комиссиязы келир. Комиссияның ажылы шыңгы-даа болур. Бирээде, саган сүттүн шынары аыш-чемге ажылгап болур бе, ийиде, сүттүн ажаалдазы санитарлыг норма-чи-

жекке дүжүп турар бе деп тодарадыр. Сүттүн шынары нормага хензиге дүүшпейн баар болза, ону аыш-чемге ажылгаарын хоруп каар.

Ук ферма бот-тускайлаң сүт заводтук. Саггаш эккелген сүттү езулугла технологтуг арга-биле болбаа-зыраткаш, төңчү продукция болур сүттү, сметананы, творогту Кызылче аппарып, сайгарып турар. “Балгазынның сүдү” деп каан үгектиг машина “Башня” чанынга келирге, хереглекчилер дораан төндүр садып алгаш баарын эки билер мен. Шак ынчалдыр сүт-бараан фермазы карылга чок ажылдап турар. Сүт заводу дүн-хүнде 3 тонна 500 килограмм сүт продукциязын болбаазырадып ажылдап турар.

Семиртилгеде 442 баш аныяк шарылар, казыралар бар. Амир Көкүү казыраларны сериин оыттуг тайга чер Хады-Ээрбекте чайлагладып турар.

Эң-не харысалгалыг ажыл-үүле совхозтун чылгычызы чораан Герман Ензакка онаашкан. Чүл дизе, ол 94 баш симменталь уксаалыг инектерни күзүн саалдаже кириер.

“Балгазын” ККБ-де ийи кодан хой бар. Юрий Чоодуда 440 баш, Михаил Оюнда 142 баш тогулар база 270 баш хураган бар. Ирттерни ажылчыннарга шалың акшазынга үлөп берген. Хойдан ниитизи-биле 1020 тонна дүк дужааттыг.

Республикавыстың экономикаг хөгжүлдизинге, чонну шынарлыг ак чем-биле чемгерип чоруур көдээниң ишчилери-биле ужуражып, оларның ажыл-ижи-биле таныжарга, сеткил өөрүүр, чоргаарачыг болду.

Хүлер-оол ЧАМЗЫ.

Таңды кожуун.

Башкыларның август чөвүлел хуралында уткуштур

Миллионер школада

Бай-Тал школазы бо чылын бодунуң 70 чыл оюн демдегеп эрттирген. Оон оран-савазы безин үш каат чараш бажың, көдээ суурларда хамаанчок, кожууннар төптеринде-даа ындыг школа ховар. Ол школаның аныяк директору Каң Кан-оолович Салчак-биле Шивилиг аржаанынга ужуражып чугаалашкаш, оон оптимизм сиңниккен, амыдыралчы бурунгаар көрүштүг, бүзүрелдиг чугаазын дыннап магададым. Институт дооскан соонда, төрөөн школазынга Бай-Талга ажылдап эгелээн. Он ажыг чылдарда ажылгыр, өөреникчилер-биле, бир-ле билдинмес удазын-биле кожуп каан дег, хөглүг-омак спортчу башкыны улуг коллективти удуртуп ажылга депшиткени — аңаа бүзүрелди көргүскениниң херечизи. Ол директор албан-дужаалды эрткен өөредилге чылының ийиги чартыында, тодаргайлаарга, бо чылдың январьда хүлээп алган. Каш-ла айлар дургузунда школада бүгү чүүлдер эки талазынче өскерлип эгелээни чүгле школада эвес, суурда, кожуунда эскертин берген.

Өөредилге, кижизидилге ажылында, уран чүүл, спорт, өөреникчилерниң бот-башкарыны, бот-боттарынга, школазынга, долгандыр турар хүрээлелге хамаарылгазында чаа-чаа чүүлдер тыптып эгелээн. Школа миллионер школаларның аразынче кирип, чаа автобусту база алган. Ол дээрге, 400 өөреникчилиг, 50 ажыг башкылыг, 30 ажыг техниктиг ажылдакчыларлыг улуг коллективтиң ажылының түңнели-дир. Мында Каң

Каң-ооловичиниң кириген үлүг-хуузу улуг. Ол бөдүүн башкы тургаш-ла, школада бүгү чаа чүүлдерниң чүшкүрүкчүзү, организакчызы турган.

Бо чылдың апрельде школага ачы-дуза марафонун бедик деннелге эрттиреринге оон талантызы, чон-биле сырый харылзажып билири, коллективти удуртуп-башкаарынга чаа аргаларны тып билири илереп, оон авторитетин чон мурнунга көдүрген. Марафонга хөй-хөй доозукчулар, башкылап чораан башкылар болгаш амгы үеде улуг албан-дужаалда ажылдап чоруур чаңгыс чер-чурттуглары киржи, боттарының белек-селээн салып, төрөөн школазы дээш сагыш салып, өөрүшкүзүн илередип чугаалап турганнар. Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Советович Иргит чон мурнунга төрөөн школазы дээш өөрүп четтиргениниң сөстөрүн чугаалап Чазактың өмүнээзинден чүс муң рубльди салган.

Бай-Талдан төлээлекчилер палатазының депутады Орлан Октябрьович Таргын, кожуунун өөредилге килдизиниң эргелекчизи Айлаңмаа Арбычыгаевна Күнзүк болгаш он-он коллективтен хөй-хөй кижилер үлүүн кириген. Класстарга чаа мебель, компьютер болгаш өске-даа дерилгелер салдыган. Компьютер-класс безин школада ийи апарган.

Бо бүгү школа коллективиниң найыралдыг, демниг ажылының түңнели. Ол дугайын чугаалап орташ, чоок дузалакчылары, эки ажылдыг башкыларын ол адады: «Шончалай

Борисовна Чүлдүм-оол, Рада Эрес-ооловна Сарыг-оол, Константин Хертекович Чыдым-оол, Анай-Хаак Петровна Очур-оол, Хүлер Иргитович Аракчаа, Буян Борисович Содунам башкы болгаш өске-даа хөй-хөй башкылар, ажылчыннар мээң идегелдиг деткикчилерим» — деп, баштактаны аарак хүлүм-зүрдү.

Школа башкы кадрлар-биле хандыртыган. Англи дыл башкызы Улан-Батор университединиң доозукчузу, аныяк оол бо хүннерде чедип келир. Оон-биле дугуржуп, көдээ школага ажылдаар, турумчуур кылдыр чугаалажып апкан.

Септелге болгаш чаа өөредилге чылынга белеткел дооступ турар. Школа боду дузалал ажыл-агыйлыг-даа болза, моон мурнунда олче чогуур кичээнге салдынмай турганындан, ам-даа чедир сайзырааан. Боттары чүгле картошка болгаш ногаа аймаа-биле бодун хандыртынып шыдаар. Амгы үеде бергедежип турар чүүлү улуг котельнаяга 10 колесниктер херек. Бир ындыг колесниктиң өртээ 3000 рубль. Септелге көрдүнген акша өске септелге чарыгдаттынып калган. Ынчалза-даа аныяк директор ундаравай, мынчаар чугаалады: «Өөредилге» деп национал телевилелдин ачызында школага кичээнге улгаткан. Бо байдалдан дөмей-ле уштунуп үнө бээр бис».

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК, ТР-ниң алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергинни.

Номчукчунуң сагыш човаашкыны

Чедер хөлдү диргизээли

Июньнун 14-тен август 3-ке чедир “Чедер” курортунга эмненип, дыштандым.

Курорттун ажыл-чорудулгазының дугайында аңаа дыштанган чоннун чугаа-соодун дыннап, бодунуң караам-биле көрүп-даа турдум. Кысказы-биле чугаалаарга, кадыын быжыглап дыштанып алыр дээш келген чонга курорттун уjur-дузасы улуг чорду. Ылаңгыя эмнелге корпусунун малгаш-биле эмнээр, улус кирер ванналар белеткээр, “шарко” дээр суг-биле бүлгүртүр черлерде ажылдап турар аныяктарның ол черлерниң изинге, чыт-бузунга торулбайн, кашпагай, тудунгур, шыдамыккайы-биле ажылдап турарын үнелевес аргазы чок. Хөй кижилер аразынга кандыг кижилер турбас боор, каржы-хажагай, кылыктыг, шугул-даа кижилер турар боор чорду. Ындыг кижилерниң аажы-чаңынга удурланмай, шыдажып эрттирип-даа тургулаанын эскерип көрүп турдум. Ында ажылдап турар кижилер колдуунда-ла аныяктар. Оларның аразында хол-биле нугуп, массажаар черде ажылдап турар хоочун эмчи Оолакай оглу Ак Хүгбек дээр эмчиниң ол-ла хөй кижини могадым-шыладым дивейн, амыр-соксаал чокка шыдаар-ла шаа-биле ажылдап, чонга дуза чедирип турарын мактап, эмнедип келген улус чугаалажыр чорду.

“Чедер” курортунга бустуг доскаарларны, кижини дурт-сыны-биле чулгуп, массажаар тускай орун-дөжек ышкаш топчаннарны болгаш өске-даа черлерни немей тургусканы таарымчалыг-дыр.

Эмнедип, дыштанган кижилерге бир кол чүүл - чиир аыш-чем. Аыш-чемниң шынар-даа, хемчээл-даа талазы-биле хомудаан сеткилин илергейлээн кижини дыңнавадым. Кижини бүрүзүнге тааржып-ла турганы ол боор.

Бодум ол дугайты чугаалаар болзумза, ол талазы-биле негелде кылыр чүвем чок болган.

Кандыг-даа ажыл-агый, бүдүрүлгө черлеринге чедир кылдынмайн баар чүүлдер тургулаар. Шак ындыг чыдып каап турар ажылдарны чогуур өй-шаанда эскерип, дарый эдери - кол сорулга ол болур уjurлуг.

“Чедер” курортунга хамаарыштыр чедир кылдынмайн турар ажылдарын тодаргайлаарга мындыг: эмнелге корпусунун суг хандырылганы чедишпес. Ында салдыган моторларның күжү эвээш, оон уламы-биле суг чедишпейн баар. Чижеглеп чугаалаарга, малгаш-биле эмнээр чер ажылдап турда, суг-биле бүлгүртүр чер суг чедишпезинден ажылдавайн баар. Малгаш-биле эмнээр черлерниң чунар суу кызыы, харын-даа чамдыкта эр улуустун малгаш сөөлүндө чунар чериниң суу сөөскен данза үдүндө төгүлген сугдан дээредевес апаргылаар чорду.

“Гидромассаж” кылыр өрээлдин моторунун күжүнүн кошкаагындан, массажагын чулууру адыш-биле суйбап турганындан дора боор чорду. Курорттун ажыл-чорудулгазының эмнелге талазында дүрген кылыр уjurлуг кол-кол четпестер бо-дур.

Курорт девискээриниң чаагайжыдылганынга эгелеп каан ажылдар дыка хөй. Социализм чылдарында курорттун чаагайжыдылганынга эгелеп каан ажылдар ара соксаан, ону уламчылаар туржук, шуут сандараан. Сагыш-сеткил чазамыктаар кандыг-даа шинчи чок, кайнаар-даа көөрге, черлик куу, бичини-бичини корпустары ирээ, кыраан, кылаштажыр орукчугаштарның манзалары хажып, долгажы бергилээн.

Кажан шагда ногаанчыдылга кылдыр олурткулаан ыяштар кургааш, ирип калгылаан, ында-мында куу терезиннерден башка каракка илдигер чүве чок. Кысказы-биле чугаалаарга “Чедер” курортунда курорт кылдыр көөр кандыг-даа шинчи чок. Хөлге агаарлап, дыштаныр чээрби ажыг хемелерниң чаңгызы-даа чок. Тывада төпке-даа, чонга-даа чоок чаңгыс курорттук ышкажыл. Чаагайжыдар деп бодаар болза, чер, девискээри безин харык чок бичини чер ышкажыл.

Үстүндө каксы киригеним четпестерни курорттун удуртулгазының башкарылганы-биле кылып ап болур ыйнаан. Курорттун салым-чолунга хамаарыштыр мен маңаа дириг чижектен кирип көрейн.

Мен бо курортка бир-ле дугаарында 1960 чылда дыштанган мен. Оон бээр ам бежен чыл чедер деп барган-дыр. Хөлдүн ынчангы чыткан кыдыының хемчээли-биле бо хүннерде хөлдүн суунун хемчээлин деңнеп көөр болза, частырыг чок, үштүн бири арткан. Бо деңнелге хилис эвес, боттук деңнелге чүве. Хөлдүн камгалалынга хамаарыштыр тодаргай ажылдар кылбас болза, ам бир үжен чыл эртерге-ле “Чедер” хөлү бактаар чүве чок кылдыр соглуп, када бээриниң айыылы тургустунуп келгенин дыштаныкчылар улуг дүвүрээзин-биле чугаалажып турдулар.

Өршээ-дадай! “Чедер” курортунда бар четпестерге курорттун салым-чолунга хамаарыштыр чаа Чазакты, курорттун чаа удуртулгазын буруудадыр дивейн-дир мен. А моон соңгааргы курорттун салым-чолун камгалап, оон ажылын диргизеринче угландыр дүвүрээзиниң көдүрүп, кады эмнедип, дыштанып турган эш-өөрүмнүн күзүшкенин мөөңнөп ораарым бо.

Кадыкшылдың каңнакчызы “Чедер” хөлдүн камгалалы дээш дүвүрээзинден көдүрээлинер, тыва чонум!

Аваа МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Мээң башкыларым

Мээң клазым башкызын Рада Шагдыр-ооловна Монгуш дээр. Ол бисти 6-гы класстан эгелээш, ап келген. Бо чылын 9 классты шупту чедишкенин доостувус. Күрүне шылгалдаларын багай эвес дужаадымыс. Башкымыс хөй чылдарда физика, математика эртемнерин башкылап турар. Арга-дуржулгазы улуг, эки чогадыкчы ажылдыг башкыларын бирээзи. Мен клазым башкызынга ынак мен, чүге дээрге ол дузааргак, ак сеткилдиг, хөглүг-баштак, топтуг, өөреникчилеринге быжыг билиг бээр дээш кызып ажылдап чоруур.

Башкымыстың өөнүн ээзи Антон Балдынович Куулар школада ОБЖ, черчение кичээлдери эрттирип турар. Ол база эки ажылдыг эр башкыларның санында. Школавыста эр башкылар чылдан чылче эвээжеп турар. Ынчангаш бис бо өг-бүлени дыка хүндүлээр бис.

Башкыларымыстың улуг уруу Аржаана эрткен чылын школань эки дооскаш, Саратовтун эмчи университединче дужаап киргеш, бир дугаар курсту чедишкенин дооскан. Ол ада-иези ышкаш, топтуг, бүдүштүг, чугаакыр. Айдыс дээр оглу Кызылдың 1 дугаар школазының 10 клазын чедишкенин дооскан. Хеймери — Аюш. Бо чылын ол бир дугаар классты эки өөредилгелиг дооскан. Ол дыка чаптанчыг: хөглүг, чаактарында сыртылааштарлыг.

Бо өг-бүлө хостуг үезинде каттап, тооруктап, өг-бүлөзи-биле кады янзы-бүрү ажылдар кылырынга ынак. Ажыл-ишчи, үлегерлиг өг-бүлө. Ынчанга өг-бүлө чылы таварыштыр башкыларымга, оларның өг-бүлөзинге шупту чүүлдерге экини күзедим.

Ай-кыс СААЯ.

Сагы суур

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның чанынга арга-арыг үлетпүр комплекзин хөгжүдөр талазы-биле Чөвүлелдин дугайында
2008 чылдың март 13 №126 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның чанынга арга-арыг үлетпүр комплекзин хөгжүдөр талазы-биле Чөвүлелди тургузар.

2. Тыва Республиканың Чазааның чанынга арга-арыг үлетпүр комплекзин хөгжү-

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 13-те №126 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның чанынга арга-арыг үлетпүр комплекзин хөгжүдөр талазы-биле Чөвүлелдин СОСТАВЫ

С.И.Тен — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы-Тыва Республиканың экономика сайыды, даргазы;

М.К.Анай-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды, даргазының оралакчызы;

А.Ч.Ооржак — Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-экономика хөгжүлдө эргелелин килдис начальниги, харысгалгалыг секретары;

А.Т.Бараан — Тыва Республиканың арга-арыг агентилелин директору;

А.Г.Гришеленок — Тыва Республиканың тудуг,чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыды;

С.К.Долгар — Тыва Республиканың бойдус курлавырлар болгаш экология сайыды;

О.С.Доржу — Россбойдус хайгааралы-ның Тыва Республика талазы-биле Эргеле-

дер талазы-биле Чөвүлелдин составын болгаш оон дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы
А.ДАМБА-ХУУРАК.

лини удуртукчузу (чөпшээрешкени-биле);
В.Н.Ефимов — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының бирги оралакчызы;

В.И.Лебедев — РЭА-ның Сибирь сал-бырынын Тываның бойдус курлавырларын комплекстиг шинчилээр институтунун директору;

С.К.Ондар — Кызыл кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

Б.Д.Оюн — Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы;

В.Ш.Оюн — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;

В.С.Орус-оол — Тес-Хем кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле);

В.В.Сат — «Фракта» хуу бүдүрүлгенин экономика талазы-биле консультантызы (чөпшээрешкени-биле);

А.В.Шелехов — Каа-Хем кожуунун чагырга даргазы (чөпшээрешкени-биле).

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 13-те №126 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның чанынга арга-арыг үлетпүр комплекзин хөгжүдөр талазы-биле Чөвүлелдин дугайында Дүрүм

Тыва Республиканың Чазааның чанында арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин хөгжүлдөзүнүн талазы-биле Чөвүлел (моон соңгаар-Чөвүлел), Тыва Республиканың арга-арыг комплекзинин хөгжүлдөзүнүн адырынга күрүнө политиказын боттанды-рары-биле холбашкан саналдарны ажылдап кылырынга тургустунган, доктаамал ажыл-дап турар чөвүлээр эргелиг орган болур.

Чөвүлел бодунун ажыл-чорудулгазын күүсекчи эрге-чагырганың Тыва Республи-када федералдыг органнарының девискээр кезектери, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары, тус чер бот-баш-карылга органнары, сайгарлыкчы чоруктун эштежилгелери, эртем организациялары болгаш өске-даа арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин сонуургалдыг организация-лары-биле кады ажылдажылганы боттан-дырып чорудар.

Чөвүлелдин даргазы Тыва Республика-ның Чазааның Даргазының бирги оралак-чызы болур.

Чөвүлел бодунун ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Россия Федерациязының хоойлужулгазын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлужулгазын, а база амгы Дүрүмнү удуртулга болдурар.

1. Чөвүлелдин кол сорулгалары болза:

а) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин хөгжүлдөзү болгаш арга-арыг ажылгалының организациязының айтырылгалары-биле холбашкан, Тыва Республиканың хоойлужу-дугаларының төлөвилелдерин болгаш өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын баш бурунгаар сайгарып чугаалажыр;

б) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин инновациялыг күчүзүн болгаш эртем-тех-никаның хөгжүлдөзүн, арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин хөгжүлдөзүнге инвестицияны кириштирер дугайында сүмелзэн байдалдыг саналдарны белеткээр болгаш сайгарып чугаалажыр, а база республи-каның арга-арыг фондузун өстүрер, када-галаар болгаш камгалаарының дугайында;

в) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинин байдалының анализи болгаш оон хөгжүл-дөзүнүн перспективазы, ажылгал ыяшты хандыр болбаазырадыр талазы-биле бүдү-рүлгенин хөгжүлдөзүнүн кол угланыш-кынын сайгарып чугаалажыр;

г) аңаа инвестицияны кириштирер талазы-биле хөделишкенин планы болгаш арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзи-нин стратегтиг хөгжүлдөзүнүн төлөвилел-дерин баш бурунгаар сайгарып чугаа-лажыр;

д) улгаттырган немзэн өртек-биле ажыл-гал ыяштан болбаазыраткан продукцияны даштыкыже үндүр садарынга күрүнө деткимчезинин хемчеглеринин дугайында саналдарны белеткээр;

е) ажылгал ыяштан хандыр болбаа-зыраткан продукцияны чижилгелиг арга-зын бедидер сорулга-биле технологияны хөгжүдөр болгаш арга-арыг үлетпүрүн чаартырын дүргедеринче угландырган хемчеглерни ажылдап кылыр;

ж) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинге

үстүнден куду каттышкан структураны тур-гузарының дугайында саналды белеткээр;

з) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинге күрүнө-хуу кады ажылдажылганын меха-низмин сайзыраңгайжыдар дугайында саналдарны белеткээр;

и) арга-арыг үлетпүрүнүн комплекзинге инженер-техниктиг, эртем кадрларын бе-леткээр болгаш профессионал өөредил-гезин сайзыраңгайжыдар дугайында санал-дарны сайгарып чугаалажыр.

2. Чөвүлелдин бодунга салдыг сорулгаларны боттандыраар эргези болза:

а) бодунун бүрүн эргезинге хамаарыш-кан айтырылгалар талазы-биле материал-дарны болгаш информацияны сайгарлыкчы чоруктун эштежилгелеринден, эртем органи-зацияларындан болгаш күүсекчи эрге-чагырганың республика органнарындан тургустунган чурум-биле негеп алыр;

б) бодунун бүрүн эргезинге хамаа-рышкан айтырылгалар талазы-биле Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагырга орган-нарынын, тус чер бот-башкарылга орган-нарынын болгаш өске-даа организация-ларнын төлээлерин тургустунган чурум-биле дыңнаар;

в) Чөвүлелдин ажыл-чорудулгазының аңгы-аңгы угланышкыныннарынын талазы-биле ажылчын бөлүктөрни тургузар.

3. Чөвүлелдин составы күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр кезектеринин сонуургалдыг төлээлеринден, Тыва Республиканың Чазаа-ның структуралыг кезектеринден, Тыва Рес-публиканың күүсекчи эрге-чагырга орган-нарындан, тус чер бот-башкарылга орган-нарынын төлээлеринин санындан тургус-тунар.

Ажылчын бөлүктүн составын ажылчын бөлүктүн удуртукчузунун киригени-биле Чөвүлелдин шийтири-биле бадылаар.

4. Чөвүлелдин ажыл-чорудулгазын Чөвүлелдин даргазы бадылаан болгаш Чөвүлелдин хуралына хүлээп алган планга дүүштүр боттандырып чорудар.

5. Чөвүлелдин хуралын Чөвүлелдин дар-газынын шийтиринин талазы-биле эргежок чугула хемчеглер талазы-биле эрттирер.

Чөвүлелдин хуралын Чөвүлелдин даргазы башкарып эрттирер.

Хуралга Чөвүлелдин кежигүннеринин чартыындан хөйү олуржуп турда бүрүн эргелиг деп санаар.

Чөвүлелдин хуралына күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр кезектеринин сонуургалдыг төлээлерин, Тыва Республиканың Чазааның структуралыг кезектерин, Тыва Республи-каның күүсекчи эрге-чагырга органнарынын, тус чер бот-башкарылга органнарының бол-гаш өске-даа организацияларнын төлээ-лерин, оон иштинде Чөвүлелдин составында турбай турар кижилерни чаалап болур.

6. Бир звес хуралга олуржуп турар Чөвүлелдин кежигүннеринин чартыындан хөйү ол дээш бадылаан болза, шийтирни хүлээп алган деп санаар.

7. Чөвүлелдин хуралына хүлээп алган шийтирни протокол-биле долдурар бол-

гаш даргазы адын салыр.

Чөвүлел хүлээп алган шийтирнин бол-гаш белеткээр саналдарнын дугайында күү-секчи эрге-чагырганың федералдыг орган-нарынын сонуургалдыг девискээр кезек-теринге, Тыва Республиканың Чазааның структуралыг кезектеринге, Тыва Республи-

2008 чылда боттандырылган күрүнө деткимчезин көргүзөр инновация төлөвилелдерин шийир талазы-биле конкурсту эрттиреринин дугайында
2008 чылдың май 28 №300 Кызыл хоорай

«2008-2010 чылдарда Тыва Республикага инновация ажыл-чорудулгазынын хөгжүл-дези» республиканың тускай сорулгалыг программазын база Тыва Республикага инновация ажыл-чорудулгазынын хөгжүдөр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Экономика яамызы 2008 чылда оларны боттандыра-рынга күрүнө деткимчезин көргүзөр инно-вация төлөвилелдерин шийир талазы-биле конкурсту 2008 чылдың июль 1-ден сентябрь 1-ге чедир эрттирер (моон сонгаар-Кон-курс).

2. Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы, Тыва Республиканың Экономика яамызы «2008-2010 чылдарда Тыва Республикага инновация ажыл-чорудулгазынын хөгжүл-дези» республиканың тускай сорулгалыг программазынын акша-хөрөнгизинден конкурсту эрттирерин акшалаңдырарын хандыраар.

3. Конкурса киржиринге күчү шыда-

Тыва Республиканың Экономика яамызынын дугайында Дүрүмге өскерилгелерни кириреринин дугайында

2008 чылдың май 28 №301 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаа-дыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 11-де «Тыва Республиканың Экономика яамызынын дугайында Дүрүмнү болгаш оон структуралыг бадылаар дуга-йында» №535 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Экономика яамызынын дугайында Дүрүмге дараазында өскерил-гелерни кириер:

а) 6.15 болгаш 6.16 пунктуларга дараа-зында уткалыг немелделерни кириер:

«6.15. хандыраар:

муниципалдар аразында инвестиция төлөвилелдерин организастаар болгаш боттандыраар, а база муниципалдыг тургу-зулгарнын социал болгаш инженер инфра-структуралыг сайзырадырыныч уланган инвестиция төлөвилелдерин;

Тыва Республиканың даштыкы эконо-миктиг дугуржулгаларын чарарын;

Мобилизация даалгаларынын хемчээ-линге хамаарылгалыг мобилизация орган-нарын тургузары азы дайын үезинин байда-лынын ажылынга Тыва Республиканың экономиказын шилчидер талазы-биле хем-чеглерни чорудар талазы-биле сорулгалар болгаш мобилизация белеткелинин талазы-биле хемчеглеринин чорудулгазынын ады-рында турар азы айыттыг органнарының ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан тус чер бот-башкарылга органнарынын болгаш организацияларнын ажыл-чорудулгазын дүүштүрер болгаш контролдаар, тургус-тунган мобилизация органнарынын ажыл-

2008 чылда Тыва Республиканың девискээринде көдээ черлерге нити чурттаар оран-саваның 1 дөрбелчин метр шөлүнүн ортума рынок өртээниң хемчээлин бадылаарынын дугайында

2008 чылдың май 28 №309 Кызыл хоорай

Россия Федерациязынын Чазааның 2008 чылдың март 5-те №144 доктаалы-биле бадылаан, көдээ черлерде чурттап турар ха-маатыларнын чуртталга байдалын экижидер талазы-биле хемчеглерни эрттиреринге Россия Федерациязынын субъектилеринге бюджет субсидиязын федералдыг бюджет-ти акша-хөрөнгизинден бээр Чурумнун 20-ги пунктузунга дүүштүр Тыва Республи-каның Чазааның доктаадыры болза:

1. 2008 чылда Тыва Республиканың де-вискээринде көдээ черлерге нити чурттаар оран-саваның 1 дөрбелчин метр шөлүнүн ортума рынок өртээн 13750 рубль хемчээл-ге бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2006

Тыва Республиканың эрге-чагырга органнарынга чорудары-биле шилчиткен чугула херек эм-таң аймаа-биле хандыраар Россия Федерациязынын күрүнениң социал дуза чедирер адырында бүрүн эргелерин Тыва Республикага боттандырылган киржикчилеринин эрге хамаарылгаларынын кады ажылдажылгазынын Чурумунун дугайында

2008 чылдың июль 4 №424 Кызыл хоорай

1999 чылдың июль 17-де «Күрүнениң социал дузазынын дугайында» №178 Феде-ралдыг хоойлуну боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың эрге-чагырга ор-ганнарынга чорудары-биле шилчиткен чугула херек эм-таң аймаа-биле хандыраар Россия Федерациязынын күрүнениң социал дуза чедирер адырында бүрүн эргелерин Тыва Республикага боттандырылган кир-жикчилеринин эрге хамаарылгаларынын

канын күүсекчи эрге-чагырга органна-рынга, тус чер бот-башкарылга орган-нарынга дыңнадыр.

8. Чөвүлелдин ажыл-чорудулгазынын организастыг-техниктиг хандырылганын Тыва Республиканың Чазааның Аппарады боттандыраар.

лынын аргазы бар болгаш экономиканын мурнады хөгжүдөр адырынга ажыл-чору-дугазын боттандырып турар бүдүрүлге-лерни болгаш организацияларны Конкурса киржирин деткирин Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгарнын чагырга-ларынын удуртукчуларынга, Тыва Респу-бликаның күүсекчи эрге-чагырга орган-нарынга сүмелээр.

4. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың август 9-та «2007 чылда Тыва Рес-публиканың эн дээр инновация төлөвилели конкурсту эрттирер дугайында» №796 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Ту-винская правда» солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдын күүселдезинин конт-ролюн Тыва Республиканың Чазааның Аппарадынын комплекстиг социал-эконо-миктиг хөгжүлдө эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы С.ТЕН.

дакчыларынын ажылдаар негелдезин хандыраар, а база ол хемчеглернин мето-диктиг хандырылганын боттандыраар;

регионалдыг эртем-техниктиг болгаш инновациялыг программаларны болгаш төлөвилелдерни организастаар болгаш боттандыраар, оон иштинде Тыва Респу-бликаның эртем организацияларын;

6.16. Тыва Республиканың чорудулга-зынын хоойлужулгазынга хамааржыр ажыл-чорудулганын аңгы хевирлерин лицензиялаары дээш ажыл-чорудулганы дүүштүрерин боттандыраар;

б) 7.1. пунктуун адаанда абзацка да-раазында уткалыг немелдени кириер:

«Тыва Республиканың чорудулгазынга хамааржыр ажыл-чорудулганын адырынга өртөктерни болгаш тарифтерни таарыш-тыраар күрүнө политиказын»;

в) 10-гу пунктуга 10.8 пунктуун адаанда дараазында уткалыг немелдени кириер:

«10.8. эргелиг: ведомствонун адаанда турар албан чер-леринин болгаш агентилелдеринин удуртукчу-ларынга албан күүседир айтышкыннарын бээр;

эргежок чугула таварылгада ведомствонун адаанда турар албан черлеринин болгаш агентилелдеринин шийтирин доктаадыр азы бир звес ону солурун хоойлу-биле тур-гуспаан болза, ол шийтирин солуур»

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Ту-винская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы С.ТЕН.

чылдың декабрь 13-те «Тыва Республика талазы-биле 2006 чылдың 1-ги кварталында нити чурттаар оран-саваның 1 дөрбелчин метр шөлүнүн ортума рынок өртээн ба-дылаар дугайында» №1414 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказынын яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдын күүселдезинин конт-ролюн Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазынын бирги оралакчызы С.ТЕН.

кады ажылдажылгазынын Чурумун бады-лаар.

2. Тывада республиканың медицинанын албан камгаладылга фондузу Тыва Рес-публиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларнын чамдык категорияларынга эм-таң аймаа-биле хандыраар адырда социал ачы-дузаларнын хевирлеринге күрүнениң социал ачы-дуза чедирилгезинин саң-хөө хандырылганын медицинанын албан камга-ладылганын Федералдыг фондузунун бюджетинден субвенция хевирлиг аңгылаан

акшаландырышыкындан чорудар.

3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы:

Федералдыг хоойлунун 6.2 чүүлүнүн 1 кезээнин 1 пунктузунда көрдүнгөн социал ачы-дуза алырындан ойталаваан болгаш күрүнениң социал дузасын алыр эргелиг Федералдыг даңзыже кирип турар Тыва Республикада чурттап турар хамаатыларның дугайында баазаны чорударын боттандырат;

Эм-таң аймаа, эмнелге барааннары, а ол ышкаш тускай эм аш-чем-биле хандыраар хевирлиг социал ачы-дуза, эм-таң-биле хандырылг алыр эргелиг хамаатыларга ачы-дуза чедирер талазы-биле Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандырат.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июль 1-те №424 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың эрге-чагырга органнарына чорудары-биле шилчиткен чугула херек эм-таң аймаа-биле хандыраар Россия Федерациязының күрүнениң социал дуза чедирер адырында бүрүн эргелерин Тыва Республика боттандыраарына киржикчилериниң эрге хамаарылгаларының кады ажылдажылгазының ЧУРУМУ

Бо Чурум эм-таң аймаа, эмнелге барааннары, а ол ышкаш тускай эм аш-чем-биле хандыраар хевирлиг социал ачы-дуза, эм-таң-биле хандырылг алыр эргелиг Тыва Республикада чурттап турар хамаатыларга (оон ыңай – хамаатыларның чамдык категориялары) ачы-дуза чедирер талазы-биле Россия Федерациязының бүрүн эргелерин (оон ыңай – Россия Федерациязының бүрүн эргелери) боттандыраарына киржип турар талаларының кады ажылдажылгазын тодарадыр.

1. Тыва Республиканың кадык камгалал яамызы:

1.1. Хамаатыларның чамдык категорияларына тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаан бээр аптека организацияларының даңзыын бадылаар.

1.2. Хамаатыларның чамдык категорияларына тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаанга рецептилер долдурар эмчилериниң (фельдшерлер) рецептилер бижип бээр эргелиг Тыва Республиканың эмнелге профилактиктиг албан черлериниң даңзыын бадылаар.

1.3. Хамаатыларның чамдык категорияларына тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаанга рецептура бланкыларын долдурарын чөпшээрзэн эмнелге профилактиктиг албан черлериниң эмчилериниң болгаш фельдшерлериниң даңзыын бадылаар.

1.4. Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандыраарына киржип турар аптека организацияларына болгаш эмнелге

рынга аңгылаан акшаландырышыкыны сорулгазының зайы-биле ажыглааны дээш хыналданы чорудар.

4. Тыва Республиканың культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден 10 хонук эрткенде күштүг болуп кирер.

6. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдениниң эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

профилактиктиг албан черлеринге ажылдаарына удуртулга кылдыр бадылаан даңзыларын чорудар.

1.5. Бадылаан Даңзыларже кирип, эмнелге профилактиктиг албан черлериниң тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаанга чагыгларын чыыр болгаш бөлүктээр, Тыва Республиканың чогуур үеге ниити чагыын тургузар.

1.6. Эм-таң аймаа-биле хандырылгдан ойталаваан болгаш күрүнениң социал дузасын алыр эргелиг Федералдыг даңзыже кирип турар хамаатыларның дугайында медээлерин Тыва Республикада Пенсия фондузунун салбыры – күрүне албан черинден алырын хандыраар болгаш ону күрүне чагыын күүседир кылдыр дугуржулгалыг садыгжыга чорудар.

1.7. Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандырып турар аптека организацияларының складтарыне болгаш аптека албан черлеринче тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаан күрүне чагыын езуугаар сөөртүп кааны дээш садыгжыларга акшаландырышыкыны шилчидер.

1.8. Тускай эм шынарлыг аш-чем аймаа, медицинага ажыглаар барааннар, эм-таң аймаан Тыва Республикада чурттап турар хамаатыларның чамдык категорияларын хандыраар хевирлиг социал ачы-дуза чедирер адырда Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандыраарына организастаарына чарыгдалдарның хемчээлин берип турар субвенцияларын ниити хемчээлин кызыгаары хире күштүг болуп турар

хоойлужудулга езуугаар тургускан чурумга тодарадыр.

1.9. Квартал санында, отчеттук кварталдың соонда айның 10-дан орай эвес, Тыва-да медицинаның албан камгаладылганы республика фондузунга РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының РФ-тиң Саң-хөө яамызы-биле чөпшээржилге езуугаар тургусканы форма-хевир езуугаар Инвалид уругларга тускай эм шынарлыг аш-чем аймаан, медицинага ажыглаар херекселдер, эм-таң аймаа, социал ачы-дуза алырындан ойталаваан болгаш күрүнениң социал дузасын алыр эргелиг Федералдыг даңзыда кирип турар Тыва Республиканың хамаатыларын хандыраарына организастаар талазы-биле бүрүн эргелерин боттандыраарына субвенцияларының чарыгдалдарының дугайында отчетту бээр.

2. Садыгжы күрүне чагыының шугуму-биле:

2.1. Күрүне чагыының тускайын көрүп, а ол ышкаш Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының айтышыкын актыларына даянып, хамаатыларның чамдык категорияларына тускай эм шынарлыг аш-чем аймаан, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймааның сөөртүлгезин чорудар.

2.2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына күрүне дугуржулганы талазы-биле сөөртүлгөн күүсеткениниң дугайында документилерин: счет, счет-фактура, тускай эм шынарлыг аш-чемнерни, медицинага ажыглаар херексел, эм-таң аймаан доора чарыгдалдар (бир эвес адрес езуугаар чедир берген болза, алыкчының ат салганы) бижиин көргүзөр.

2.3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына отчеттук айның соонда айның 10-дан орай эвесе, күрүне дугуржулганы шугуму-биле документацияны көргүзөр.

3. Тургускан чурум езуугаар төлээлеттирген аптека склады:

3.1. Тускай эм шынарлыг аш-чемнер, медицинага ажыглаар херекселдер болгаш эм-таң аймаан хамаатыларның чамдык категорияларына республиканың немелде эм-таң хандырылгасына киржип турар аптека албан черлерин дамчыштыр бээр хандыраар.

3.2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына күрүне чагыы езуугаар эм-таң сөөртүп турарының дугайында документилерин: счеттар, эм-таң аймаан хүлээп алганының дугайында актыларын хоолгалары, сөөрткен эм шынарлыг тускай аш-чем аймаан, медицинага ажыглаар херекселдерни болгаш эм-таң аймаанга доора чарыгдалдар бижиин көргүзөр.

3.3. Тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херекселдер болгаш эм-

таң аймааның рецептилерин болгаш ону хамаатыларның чамдык категорияларына бергенин бадыткаар даңзыларын эмнелге профилактиктиг албан черлериниң аразына болгаш ол даңзыга даянып, Тыва Республиканың ниити рецептилер даңзыын тургузар.

3.4. Тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел, эм-таң-биле хамаатыларның чамдык категорияларын чаңгыс аай программаның продуктузун ажыглап хандыраар ажылдарны медээлээр талазы-биле ажылдарны организастаар.

3.5. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына отчеттук айның соонда айның 20-ден орай эвесе, күрүне дугуржулганы шугуму-биле көрдүнгөн отчет документациязын көргүзөр.

4. Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандыраарына киржип турар эмнелге профилактиктиг албан черлери:

4.1. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының тургусканы чурум езуугаар хамаатыларның чамдык категорияларын амбулаторлуг байдалга эмнеп тура, халас эмчи дузасы чедирер, оон иштинде херек эм-таң аймаа-биле хандыраар.

4.2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының бадылааны даңзыында кирип, тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймаанга херекселди тодарадыр.

4.3. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына хамаатыларның чамдык категорияларына берип турганы тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймаанга дугайында болгаш эмчилериниң долдурган рецептилериниң дугайында отчеттарны ай санында бээр.

5. Россия Федерациязының бүрүн эргелерин боттандырып турар аптека организациялары:

5.1. Тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймаанга чагыгларын тургузар эмнелге профилактиктиг албан черлери-биле кады ажылдаар.

5.2. Тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймаан Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының бадылааны даңзыда эмнелге профилактиктиг албан черлериниң эмчилериниң (фельдшерлериниң) долдурган рецептилеринге даянган хамаатыларның чамдык категорияларына бээр.

5.3. Тускай эм шынарлыг аш-чем, медицинага ажыглаар херексел болгаш эм-таң аймаан берген болгаш сөөрткен дугайында отчеттарны сөөртүп эккеп турар садыгжыга болгаш Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызына бээр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫЫШКЫНЫ

«Хөөмей – Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун эрттирер дугайында

2008 чылдың июль 11 № 220 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 30-де үндүргени № 1129 «2008 чылды Тыва Республикага Хөөмей чылы кылдыр чарлаар дугайында» чарлыын күүседир-биле:

1. Кызыл хоорайга июль 24-тен 28-ке чедир «Хөөмей – Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы эрттирер.

2. Симпозиумну эрттиреринге болгаш организастаарына яамылар, ведомстволар, республиканың муниципалдыг тургузгары (чөпшээржилге езуугаар) деткимчени көргүзөр.

3. Капсырылгаларны бадылаар:

— «Хөөмей» — Төп Азия чоннарының

Тыва Республиканың Чазааның айтышыкы-биле 2008 чылдың июль 11-де бадылаан № 220-р

Тыва Республикага «Хөөмей» — Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун эрттирер дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити дүрүмнөр

1.1. Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 30-де үндүргөн «2008 чылды Тыва Республикага Хөөмей чылы кылдыр чарлаар дугайында» доктаалын боттандыраары-биле база ЮНЕСКО талазы-биле Национал комитеттин планына дүүштүр Кызыл хоорайга июль 24-тен 28-ке чедир «Хөөмей» — Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы болгаш Бүгү-делегейниң «Хөөмей» төвү эрттирер.

1.2. Симпозиум үезинде Хөөмейниң V Бүгү-делегей конкурзун дараазында россияжи республикалар Алтай, Башкортостан, Бурятия, Калмыкия, Саха-Якутия, Тыва, Хакасия болгаш хоорайлар Москва, Новосибирск, оон аңгыда Моол, Казахстан, Кыргызстан, Япония, АКШ, Франция, Голландия, Австрия болгаш Даниядан даштыкы күүседикчилериниң киржилгези-биле эрттирер (моон соңгаар Конкурс).

1.3. V Бүгү-делегей симпозиумунун үезинде Хөөмейниң бүгү хевирлеринге хамаарыштыр эртем конференциязын, мастер-класстарны тыва хөгжүм херекселдериниң делгелге-садыглаашкынын органи-

культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун белеткээр болгаш эрттирер организастыг комитеттин составы;

— «Хөөмей» — Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумунун дугайында Дүрүм;

— «Хөөмей» — Төп Азия чоннарының культуразының феномени» V Бүгү-делегей симпозиумун эрттирериниң программасы.

4. Бо айтышыкының күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызына дагзыр.

5. Бо айтышыкыны «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

застаар, тыва ус-шеверлерниң хол-биле кылган уран ажылдарының, тыва национал хептерни делген көргүзөр болгаш садар, тус чериниң мастерлериниң атрибуттарының делгелге-садыглаашкынын эрттирер.

1.4. Симпозиумнун күзел болгаш сорулгалары:

— Тыва хөөмейжилерниң болгаш Россия Федерациязының өске-даа регионнарындан болгаш даштыкыдан келген күүседикчилерниң хөөмей уран чүүлүн бүгү талалыг калбаа-биле сайгарары;

— хөөмейниң профессионал күүседикчилеринге чиигелде пенсия тыпсырынга хамаарышкан социал айтырыгны шиттирилээр;

— хөөмей уран чүүлүн хөгжүдери болгаш деткири, ол ышкаш хөөмей күүседикчилериниң статусун бедидери;

— россияжи болгаш даштыкы эртемденнерниң база хөөмейжилерниң арга-дуржулга солчулгасы;

— регионнар аразының болгаш бүгү делегей харылзааларын тургузары болгаш сайзырадыры.

2. Симпозиумнун организаторлары

2.1. Симпозиумну белеткеп болгаш эрттирер үеде харысалгалыг күүседикчи орган организастыг комитет болур. Орг-

комитеттин составын Тыва Республиканың Чазааның айтышыкы-биле бадылаар:

2.2. Симпозиумну белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитеттин тодарадыр болгаш бадылаар чүүлдери:

— симпозиумну эрттирер чери;

— симпозиумга киржикчилериниң организастыг дадывырны кириер хемчээли болгаш чуруму;

— симпозиумнун жюри составы;

— симпозиумнун киржикчилериниң даңзызы;

— симпозиумнун киржикчилерин үнелээриниң критерийлери;

— симпозиумнун дипломнары болгаш шаңналдары, симпозиумнун номинациялары.

3. Симпозиумнун киржикчилери

3.1. Симпозиумнун киржикчилери:

3.1.1. россияжи болгаш даштыкы эртемденнер: хөөмей сайгарыкчылары, филологтар-фольклористер, этнографтар, физиологтар, профпатолог эмчилер, физик эртемденнер, композиторлар;

3.1.2. россияжи болгаш даштыкы хөөмейжилер;

3.1.3. Симпозиумнун аалчылары.

4. Эртемденнер, конкурсантылар болгаш симпозиумнун аалчыларының киржир байдалы

4.1. Симпозиумга киржир чагыгларын болгаш илеткелдерни эртемденнерден июль 15-ке чедир хүлээп алыр.

4.1.1. Конференцияның темазына азы чогуур негелделерге дүүшпейн турар болза, оргкомитет материалдарны хүлээп алырындан ойталаар эргелиг.

4.2. Симпозиумнун киржикчилериниң чагыгларын 2008 чылдың июль 15-ке чедир хүлээп алыр.

4.2.1. Конкурск тус-тус күүседикчилер болгаш ансамбльдер киржир. Россия Федерациязының болгаш даштыкы чурттардан кээп киржир тус-туста күүседикчилер баш удур шилинде чокка киржип болур. Тыва Республиканың хөөмейжилери болгаш ансамбльдери конкурска шилинде эрткениниң түнели-биле киржир.

4.2.2. Күүселделериниң үргүлчүлээри: тусту-тусту күүседикчилер 3 минутадан хөй эвесе, ансамбльдер 3 минута. Күүседикчи бүрүзү төлээлп келген чуртунун, күрүнениниң сүлдө демдектерин ап алгаш кээр.

4.3. Симпозиумнун аалчыларының чагыгларын 2008 чылдың июль 15-ке чедир хүлээп алыр.

4.4. Чагыгларны бо адреске хүлээп алыр: Тыва Республиканың Культура болгаш

информация политиказының яамызы. 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай Шетинкина-Кравченко кудумчузу, бажың 46.

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы Электроннуг адрес:

Албан сайты:

Харылзажыр телефоннары: (39422) 3-34-12

Бүгү-делегейниң «Хөөмей» төвү

667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай

Шетинкина-Кравченко кудумчузу, бажың 46.

Электронный адрес:

Харылзажыр телефоннары: (30422) 2-33-18,

2-14-29, факс: 2-37-23

5. Конкурсту эрттирер чуруму

5.1. Симпозиумнун номинацияларына киришкен аайы-биле жюри тиилекчилерни илередир:

«Сыгыттын эң эки күүседикчизи»;

«Каргырааның эң эки күүседикчизи»;

«Хөөмейниң эң эки күүседикчизи»;

«Борбанадырның эң эки күүседикчизи»;

«Эзеңгилээрның эң эки күүседикчизи»;

«Эң эки ансамбль»;

«Хөөмейниң эң эки өө».

5.2. Номинацияларны 5 баллдыг система-биле үнелээр.

5.3. Бүгү конкурс программаның соонда, тиилекчилерин болгаш лауреаттарны тодарадыр, оларга дипломнары болгаш шаңналдарны тыпсыр.

Гран-при – автомобиль;

1-ги чер – 2000 доллар;

2-ги чер – 1000 доллар;

3-кү чер – 500 доллар

5.4. Конкурснун оргкомитетиниң чөпшээрели-биле хуу, хөй-ниити база күрүнениң хөй-ниити организациялары тускай шаңналдарны тыпсыр эргелиг.

6. Акшаландырышыкын

6.1. Симпозиумнун акшаландырышыкы Россия Федерациязының федералдыг бюджетиниң «2006—2019 чылдарда Россияның Культуразы» тускай сорулгалыг федералдыг программаның база республика бюджетиниң ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының яамызына дээш көрдүнгөн ниити бюджетиниң, а ол ышкаш бюджеттен дашкаар дестерниң күсели-биле боттаныр.

6.2. Симпозиумнун киржикчилериниң чарыгдалдарын (чурттаар чери, аай-дедир орук өртээ) төлээзин чорудуп турар тала харыылаар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республикага муниципалдыг албан-хаакчыларының аттестациязын эрттирер дугайында чаңгыс аай дүрүмнү доктаадып тургузар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың июнь 18-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да чүлдүг деп көргөн

1 чүүл

Тыва Республикага муниципалдыг албан-хаакчыларының аттестациязын эрттирер дугайында чаңгыс аай дүрүмнү бадылаар (кошкан).

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

3 чүүл

Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирген

№ 848 УХ-II Тыва Республиканың Хоойлузу-биле бадылаттыккан

ТЫВА РЕСПУБЛИКАГА МУНИЦИПАЛДЫГ АЛБАН-ХААКЧЫЛАРЫНЫҢ АТТЕСТАЦИЯЗЫН ЭРТТИРЕР ДУГАЙЫНДА ЧАҢГЫС ААЙ ДҮРҮМ

1 чүүл. Муниципалдыг албан-хаакчызының аттестациязы

Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын муниципалдыг албанның ээлеп турар албан-дужаалыга ооң дүгжүп турарын тодарадыр сорулга-биле эрттирер. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын үш чылда бир катап эрттирер.

2 чүүл. Аттестацияже кирбес муниципалдыг албан-хаакчылар

Аттестацияже кирбес муниципалдыг албан-хаакчыларга:

- 1) муниципалдыг албанның албан-дужаалын бир чылдан эвээш үеде ээлеп турар;
- 2) 60 хар назы четкен;
- 3) ижинниг херээженнер;
- 4) ижинниг болгаш божууру-биле шөлээде турар азы уруун үш харга чедир азыраары дээш шөлээде турарлар. Айыптыг кан муниципалдыг албан-хаакчыларының аттестациязын шөлээден ажылдап үнгениниң соонда, бир чыл болганда эрттирер;
- 5) муниципалдыг албанның албан-дужаалдарын хуусаалыг күш-ажыл керээзин езуугаар ажылдап турарлар.

3 чүүл. Аттестация комиссиязының составы

1. Муниципалдыг албан-хаакчыларының аттестациязын эрттирери-биле тус черниң бот-башкарылга органының хоойлужудулга актызы-биле аттестация комиссиязы тургустунар.

2. Аттестация комиссиязынче хөлезилекчинин төлээзи болгаш (азы) ооң төлээлеттирген муниципалдыг албан-хаакчылары, ооң иштинде муниципалдыг албанның болгаш юридиктиг бөлүктүн (хоойлудүрүм) кадрлар айтырыгларының талазы-биле бөлүктен база аттестацияже кирип турар муниципалдыг албанның албан-дужаалын ээлеп турар муниципалдыг албан-хаакчының бөлүүнден кирип турар.

3. Албан-дужаал хүлээлгелерин күүседири күрүнө чажыдын тургузуп турар медээлер ажылгаары-биле холбашкан муниципалдыг албанның албан-дужаалдарын ээлеп турар муниципалдыг албан-хаакчыларының аттестациязын эрттирер аттестация комиссиязының составын, Россия Федерациязының күрүнө чажыдының дугайында хоойлужудулгазының дүрүмнерин барымдаалавышаан, тургузар.

4. Аттестация комиссиязының составын тургузарда, аттестация комиссиязының хүлээп ап турар шийтиринге салдар чедир болгу дег сонургалдарның чөрүлдээлерин болдурбазын көрүп тургузар.

5. Аттестация комиссиязы комиссияның даргазындан, даргазының оралакчызындан, секретары болгаш ооң кежигүннеринден тургустунар. Шийтир хүлээп алырда, аттестация комиссиязының кежигүннери шупту дең эргелиг болур.

6. Аттестация комиссиязының кежигүнү болуп турар муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын үезинде ооң ол комиссияда кежигүн болуп турарын түр када соксадыр.

4 чүүл. Аттестация болурун доктаадыры

Аттестация эрттирер хуусааларны, аттестацияже кирип турар муниципалдыг албан-хаакчыларының даңзызын, а ол ышкаш аттестация эрттирер графикти тус черниң бот-башкарылга органының удуртукчу бадылаар болгаш аттестация эрттирер хүнге чедир, бир айдан орай эвэсте, аттестация эртер муниципалдыг

хүнүнден эгелээш, 2000 чылдың ноябрь 27-де № 783 «Тыва Республикага тус черниң бот-башкарылга органының муниципалдыг албан-хаакчызының аттестациязының дугайында» («Тувинская правда», 2001 чылдың июль 12-де) Тыва Республиканың Хоойлузун күжүн чидирген деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 848 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

албан-хаакчыларга дыңнадыр.

5 чүүл. Муниципалдыг албан-хаакчының дугайында үнелел

1. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын эрттиреринге чедир, ийи неделядан орайтавайн, ооң дорт удуртукчузу бо чаңгыс аай дүрүмнүн 1-ги капсырылгазында доктааттыг майык езуугаар, муниципалдыг албан-хаакчының ажыл-чорудулгазының үнелелин көргүскен муниципалдыг албан-хаакчының дугайында үнелел бижики аттестация комиссиязынга кириер. Дараазындагы болур аттестация бүрүзүнде аттестация комиссиязынга ооң мурнунда эрткен аттестацияның түңнелдери-биле аттестация саазынын кириер.

2. Тус чер бот-башкарылга органының кадрлар албаны муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын эрттиреринге чедир, бир неделядан эвээш эвэсте, муниципалдыг албан-хаакчыны ооң албан ажылының дугайында кирген үнелел бижики-биле таныштырар. Ооң-биле кады аттестация эртип турар муниципалдыг албан-хаакчы мурнуку үеде албан ажыл-чорудулгазының дугайында немелде медээлерин аттестация комиссиязынга кириер эргелиг, ол ышкаш, кириген үнелел бижики-биле чөлшээрешпээн таварылгада, чөлшээрешпээнниң чылдагаанын айтыр.

6 чүүл. Аттестация комиссиязының хуралы

1. Аттестация комиссиязының хуралын комиссия даргазы чыыр. Бир эвес хуралга тус черниң бот-башкарылга органының муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызы-биле доктаатканындан комиссия кежигүннеринин үштүн ийи кезин бар болза, хурал күштүг болур.

2. Аттестацияны аттестация эртип турар муниципалдыг албан-хаакчы турда эрттирер. Муниципалдыг албан-хаакчы аттестация комиссиязының хуралында чылдагаан чокка келбээн азы аттестациядан муниципалдыг албан-хаакчы ойталаан таварылгада, ону чурум үрээнд дээш харысалгага кириштирер, а аттестацияны соңгаарладыр.

3. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязы кириген документиленерин болгаш материалдарны өөренип көргөн хурал даргазының азы аттестация комиссиязының кежигүнүнүн илеткелинден эгелээр.

4. Аттестация комиссиязы кириген документиленерин сайгарып көөр, муниципалдыг албан-хаакчының дугайында дыңнадыгларны, а чугула херек аларза – аттестация комиссиязынга чалаткан өске-даа кижилериниң сөзүн дыңнаар.

5. Аттестация үезинде муниципалдыг албан-хаакчы-биле ооң ажыл-чорудулгазының угуланышкынында күштүг бооп турар хоойлужудулганы билирин илередири-биле чугааны чорудуп болур.

6. Муниципалдыг албан-хаакчының ооң албан-дужаал хүлээлгелеринге база бүрүн эргелеринге хамаарыштыр профессионал болгаш амы-хууда шынарларының сайгарылгазы чөптүг база эки сеткилден болур ужурлуг.

7. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестациязын талазы-биле шийтирин болгаш аттестация комиссиязының сүмелерин аттестация эртип турар кижиниң чок турар үезинде комиссияның доктааттыг кан талазы-биле составының хөй кезиниң бадылаашкыны-биле ажык азы чажыт хүлээп алыр.

7 чүүл. Аттестация комиссиязының шийтири

1. Муниципалдыг албан-хаакчының аттестация түңнелдери-биле аттестация комиссиязы дараазында шийтирлериниң кайы-бирээзин хүлээп алыр:

1) муниципалдыг албанның ээлеп турар албан-дужаалыга дүгжүп турар;

2) муниципалдыг албанның ээлеп турар албан-дужаалдарын ээлээри-биле

2. Муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларында дүгжүп, муниципалдыг албанның хостуг албан-дужаалдарын ээлээри-биле кадрлар курлавырын тургускан муниципалдыг тургузугларга, аттестация түңнелдери-биле аттестация комиссиязы муниципалдыг албан-хаакчыны албан-дужаалын өстүрер чурум-биле, муниципалдыг албанның албан-дужаалын ээлээр кылдыр, доктааттыг кан чурум езуугаар, кадрлар курлавырынга кириерин сүмелээр эргелиг.

3. Аттестация комиссиязы чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларны оларның ажылынга эки чедикшинери дээш мактал бээриниң дугайында сүмелерин, ооң иштинде оларны албан-дужаал талазы-биле бедидериниң дугайында, а чугула апарган таварылгада – аттестация эртип турар муниципалдыг албан-хаакчыларның ажыл-чорудулгазын экижидериниң дугайында сүмелерин берип болур.

4. Аттестация түңнелдери-биле аттестация комиссиязы чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларга мергежилни бедидериниң дугайында сүмелерин берип болур.

8 чүүл. Аттестация түңнелдерин долдурары

1. Аттестация түңнелдерин бо чаңгыс аай дүрүмнүн 2-ги капсырылгазында доктааткан майыын езуугаар, тускай аттестация саазынынга кириер. Аттестация саазынынга хуралга олуржуп турган база бадылаашкынга кирип турган аттестация комиссиязының кежигүннери аттарын салыр.

2. Аттестация түңнелдерин аттестациялаткан муниципалдыг албан-хаакчыларга бадылаашкын түңнелдерин үндүргөн дораан дыңнадыр. Аттестация саазыны-биле муниципалдыг албан-хаакчы ат салгаш таныжар.

3. Аттестация материалдарын хөлезилекчинин (ажыл берикчининин) төлээзинге, ооң эрткенненден бээр, чеди хонуктан орайтапайн, дамчыдар.

4. Аттестация эрткен муниципалдыг албан-хаакчының аттестация саазыны, база муниципалдыг албан-хаакчының дугайында үнелел бижики муниципалдыг албан-хаакчының хууда херээзиниң иштинге шыгжат-

тынар.

5. Аттестация комиссиязының хуралына протоколду тургузар. Протоколга хуралдың даргазы болгаш комиссияның секретары аттарын салыр.

9 чүүл. Хөлезилекчинин (ажыл берикчининин) төлээзиниң хүлээп алыр шийти-пирлери

1. Аттестация эрткен соонда, бир ай иштинде, ооң түңнелдери-биле хөлезилекчинин (ажыл берикчининин) төлээзи дараазында шийтирлериниң кайы-бирээзин хүлээп алыр:

1) чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларын, оларның ажылынга эки чедикшинери дээш, мактал бээриниң дугайында;

2) муниципалдыг албан-хаакчыны, ооң чөлшээрели-биле эрге-дужаалын чавызадырының дугайында;

3) чамдык муниципалдыг албан-хаакчыларны мергежилни бедидериниң биле өөредип чорударының дугайында.

2. Муниципалдыг хоойлужудулга актыларын езуугаар муниципалдыг албанның хостуг албан-дужаалдарын ээлээри-биле кадрлар курлавыры тургустунган муниципалдыг тургузугларда хөлезилекчинин (ажыл берикчининин) төлээзи, аттестация эрткен соонда ооң түңнелдери-биле, бир ай дургузунда, муниципалдыг албан-хаакчыны доктааттыг кан чурум езуугаар, албан-дужаалын өстүрер чурум-биле муниципалдыг албанның албан-дужаалыга ажылдаар кылдыр кадрлар курлавырынга кириериниң дугайында тус черниң бот-башкарылга органының муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызын үндүрер.

3. Муниципалдыг албан-хаакчының эрге-дужаалын кудулатканы-биле азы муниципалдыг албанның өске албан-дужаалынче шилчиткени-биле ооң чөлшээрешпээни-биле ону шилчидери болдунмас апарган таварылгада, хөлезилекчинин (ажыл берикчининин) төлээзи аттестация эрткенден бээр, бир айдан хөй эвес хуусаада, ону аттестация түңнелдери-биле мергежилни чедир билбесинден ээлеп турар эрге-дужаалыга дүгжүп болганы-биле холбаштыр, муниципалдыг албандан үндүрүп болур. Айыптыг кан хуусаа эрткен соонда, аттестация түңнелдери-биле муниципалдыг албан-хаакчыны үндүрери азы ону албан-дужаалындан кудуладырын болдурбас.

10 чүүл. Аттестация түңнелдеринге хомудалды кириери

Муниципалдыг албан-хаакчы аттестация түңнелдеринге суд таварыштыр хомудалды кириер эргелиг.

Тыва Республикага муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттирер дугайында чаңгыс аай дүрүмге 1-ги капсырылга

МУНИЦИПАЛДЫГ АЛБАН-ХААКЧЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ҮНЕЛЛ БИЖИК

1. Фамилиязы, ады, адазының ады.
2. Аттестация эрттирер турар үеде ажылдап турар муниципалдыг албан-дужаалы болгаш ол дужаалга томуйлаткан айы, хүнү, чылы.
3. Муниципалдыг албан-хаакчының шийтирлээринге (ажылдап кылырынга) кирип турган кол-кол айтырыгларының даңзызы.
4. Албан ажылының түңнелдерин болгаш профессионал, хууда шынарларын тайылбырлаан үнелели.

(кол удуртукчунун албан-дужаалының ады) (холунуң үжүү) (фамилиязы, эге үжүктери)

200 чылдың _____ «___»

Тыва Республикага муниципалдыг албан-хаакчыларның аттестациязын эрттирер дугайында чаңгыс аай дүрүмге 2-ги капсырылга

МУНИЦИПАЛДЫГ АЛБАН-ХААКЧЫНЫҢ АТТЕСТАЦИЯ САЗЫНЫ

1. Фамилиязы, ады, адазының ады.
2. Төрүттүнген чылы.
3. Эртемин, мергежилни бедиткениниң, өске мергежилге өөренигениниң дугайында медээлери (кажан, кандыг өөредилге черин доосканыл, эртеминиң аайы-биле мергежили болгаш деңгели, мергежилни бедиткениниң, катап база өөренигениниң, эртем чадазының, эртем адының дугайында документиленери).
4. Аттестация үезинде ээлеп турар албан-дужаалы база ол албан-дужаалга томуйлаткан (бадылаткан) айы, чылы, хүнү.
5. Ниити ажыл стажы (ооң иштинде муниципалдыг албанга стажы).
6. Муниципалдыг албан-хаакчыга айтырыглар болгаш аңаа кыска харыылар.
7. Аттестация комиссиязының сагындырыглары база саналдары.
8. Муниципалдыг албан-хаакчының саналдары.
9. Мурнунда эрткен аттестацияның муниципалдыг албан-хаакчыга айткан сүмелериниң күүселдезиниң кыска үнелели (күүсеттинген, чамдыызы күүсеттинген, күүсеттинмээн).
10. Аттестация комиссиязының шийтири.
11. Аттестация комиссиязының сан составы; хуралга олурушкан аттестация кежигүннериниң саны; аттестация комиссиязының шийтириниң «ийе» база «удур» дээш берген бадылаашкынының саны.
12. Аттестация комиссиязының сүмелери (сүмелерниң чылдагаанын айткан турар).
13. Хуралга олурушкан болгаш бадылаашкыга киришкен аттестация комиссиязының кежигүннериниң ат салган холунуң үжүү.
14. Аттестация эрттирген айы, хүнү, чылы.
15. Муниципалдыг албан-хаакчының холунуң үжүү.

Юбиляр дугайында чылыг сактыышкын

«ОЦГУЛ-ЧИЦГИЛ ОРУКТАРГА» ТОРУЛБААН

1956 чылда Баян-Тала чеди чыл школазын дооскаш, клазывыстан 5 уруг өөредилгевис уламчылаар сорулгалыг Кызылга чедип келдвис. Эживистин даайының бажыңыга туруп алган бис. Ол бажың Комсомольская кудумчузунда диш эмнелгезиниң дужунда бажың ол. Улуг даргалар, чогаалчылар ол бажыңда чурттап турарын оон найысылалга өөрени бергеш билген мен. Бажыңның ээлери чазак дачаларында чайлап турар, херээжен ээзи ийи-чаңгыс үш-дөрт класс хире оглу-биле келгеш, бистиң-биле ээлдек чугаалашкаш, чоруптар. Демги бичии оолдун бистиң-биле орустарың мендиге-жир, чоруурда база ыяап-ла байырлажыр болганын эскергеш: «Сээң бо думмаңның кижизинин, эжим, бистиң думмаларывыс-биле деңнээн-даа херээ чок. Киноларда артистер ышкаш. Сөөлүнде барып ачазы ышкаш улуг дарга болур кижии эвеспе дээримге: «ыңдыг ыйнаан, эжим» дээш, хүлүмзүрүп кагды.

Экзаменнер эгелээн, удаваанда күзелювис аайы-биле тус-тус өөредилге черлеринче киргилеп алган бис.

Оон бээр элээн хөй чылдар билдиртпейн шуужуп эрте берди. Амгы үеде назы-харывыс дөгүй берген ажы-төлүвүстүн уруг-дарыыңа бичии-даа бол, деткимчеви көргүспүшаан чурттап чор

бис.

«Кижии болуру чажыңдан» дээн тыва улустун чугаазында ханы утка бар. Демги бистиң-биле ээлдек-эвилең мендигежир думмавыс, Анатолий Сергеевич Серен ол. Аныяндан тура удуртур ажылдарга: комсомол райкомунун секретарыңа, культура сайыды, телевидение директору, телерадиокомпания даргазы, амгы үеде ТР-ниң Чазаның Даргазының күрүне албан болгаш кадрлар политиказының талазы-биле эргелелиниң начальниги бооп ажылдап чор. Ол негелделиг удуртукчу болурундан аңгыда, төрөлдери болгаш чоок эш-өөрүңге дузазын кадып чоруур чөлөңгичи. Мен аңаа даргаладып-даа чордум. Ол ажылыңа кончуг бердинип ажылдаар, бурунгаар көрүштүг, чогаадыкчы удуртукчуларның бирээзи. Ажылыңа арай чалгаазымаар, хүн эрттирер кижилерни соора көрбөс, ыңдыг улус-биле элээн негелделиг чугаалажыр, а эки ажылдаан кижилерни хей-аът кирип, үезинде деткип чоруур езулуг төрүмелинден удуртукчу шынарлыг кижии деп билер мен.

Кандыг-даа кижиниң амыдыралы каалама оруктан бүтпес. Анатолий Серенниң чуртталгазында база дески эвес кадыр-берттер тургулаан. Ыңдыг үелерде чүгле аңаа чааскаандырзыңа эвес, өзүп келген оглу, кызыңа

аар-берге үелер турганы чугаажок. Ол бергелерге дүжүп берип, дискет кырыңа сөгүрбээн, ажы-төлүнүн, өг-бүлезинин, эш-өөрүнүн деткимчези-биле чуртталгага тура-соруун чидирбээн.

«Чон мурнунга орус-тыва дылдарга эки чугаалаар, хөй чон мурнунга бодун алдынып билер, дуржулгазы улуг кадрларны чылдагаан чок черге кызагдаары республикага улуг чидириг-дир. Частырыг кылбас кижии турбас. Шыырак кадрларның четпес талаларын эдип тургаш, демнежиң ажылдаар болза эки» — деп, эрткен чылын бир-ле солунун бирги арнынга бижээн чүүлдү номчааш, база-ла бо дарганы сактып ордум.

Ыңдыг кадрларның бирээзи, тыва интеллигенцияда бодунун амыдыралчы туружу-биле көскү черде турар, бо хүннерде мугур харлаанын демдегеп турар Анатолий Сергеевич Серенге ажыл-ижинге улуг-улуг чедишкinnerни, эгээртинмес аас-кежикти, узун назыны күзеп:

Аныянда, Арысканның чыварыңа алыспаан сен алдан артты уткуп тура, аъдың аксын черле тырппа — деп, одуругларны тураскааттым.

Д.СОТПА,

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

Чаңгыс темага ийи чагаа

ӨӨРҮП ЧОР БИС

Кызылдың хоочуннар интернат-бажыңының ажылдакчылары Татьяна Афонина, Лола Монгуш, Салбак Монгуш ажылдап турар постуларыңа келгеш, аштанып-арыганып, боттары чунуп шыдавас кырганның чундуруп, орун-дөжээн эдип, хол-буттарының дыргактарын кезип берип, буяның ажыл-херектерни кылып турарлар. Назы-хары улгаткан, аарыг-човулаңга туттурган хөөкүйлерге ээлдек, оларның хей-аъдын көдүрүп чугаалажырга, кырганның дыка өөрүүр.

Эрензин ТЕЖИТ.

Кызыл.

ТӨРЕЛДЕРИМ МЕНИ УТПААН

Ажы-төл чок болгаш Чазак ачызында Хайыракан, Хову-Аксы, Сукпактың бажың-интернаттарында 12 чыл чурттап чор мен. Бо чылдың ийи айда Улуг-Хемде Хайыракан интернадындан Сукпактың бажың-интернадында келдвис. Аныяк директорувус Чойгана Тюлюшова Лама ажылгырын, харысалгалыын көргүзе берди. Час дүжөргө-ле, ажылчыннар-биле херимивис алгыдып алдывыс. Алгыткан девискээривесте ранетка, вишня, слива дээш, өске-даа ыяштарны, 20 ажыг грядкаларда ногаа аймаан тараан.

Мен чеже-даа кадыым кошкак болза, кажан-даа интернат-бажыңның амыдыралыңа идепкейлиг киржиң, харын-даа хоочуннар чөвүлелиниң даргазыңа-даа, ооң оралакчызыңа-даа ажылдап шаг болдум, «Рояль» деп хол шагы-биле шаңнадып турдум.

Төрелдерим база мени утпайн, чылдың-на төрүттүнген хүнүм болурга-ла, менээ хой-даа дөгериң алгаш кээр, анаа эъдин дүлүп алган, торт, чегин тудуп алгаш келирлер. Ол мээң сагыш-сеткилимни өөртүп, чоргааралды оттурар чорду.

Кызыл-оол МЕЖЕКЕЙ.

Сукпак суур.

МАРГЫШТЫГ ДЕВИСКЭЭРДЕ ХОНАШ

Хүндүлүг номчукчу! Бөгүн силерниң кичээңгейиңерге журналист Леонид Шинкаревтун «Цеденбал болгаш Филатова: ынакшыл, эрге-чагырга, хай-халап» деп номундан кыска очулганы парлаар-дыр бис. Бо чүүлдүң биске, тываларга, хамаарыштыр солун чүвези — тыва-моол кызыгаар айтырыының, аңаа Моолдун үр үеде бирги удуртукчузу чораан Юмжагийн Цеденбалдың хамаарылгазының, ону СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Брежневтиң үзе шийтирилээниң дугайы болур.

Журналист Л. Шинкарев совет үеде хөй чылдарда Моолга ажылдап чораан. Ол моол күрүнениң 1960-1980 чылдарда хөгжүлдээниң дигир херечизи, моол удуртукчу Ю. Цеденбалдың өңүү, харын-даа «хуу» бижээчизи чораан. Ынчангаш авторнун моол көрүш-биле бижээни бо номдан үзүндүнү номчуурга солун. Очулганың эгезинде маңаа журналист Л. Шинкаревтун бүгү факт-барымдааларынын чың чыгырдарын кызыдып турганын демдегелес аргажок.

1960 чылдарның эгези Ю. Цеденбалга берге болган. Чүге дизе, ол үеде Совет Эвилели-биле совет-моол кызыгаар дугайында чаа керээге ат салырының белеткел ажылдары чоруп турган. Ынчан кызыгаарның демаркастыг шугумун (кызыгаар шугумун) тодарадыр ажылдар чоруп турганын айтыр апар. Айтырыг эрги, аарыг болгаш кайы-даа талага аарышкылыг кылдыр санадыр. Хаанның Россия биле Кыдаттың аразында кызыгаарны, а Моол күрүне шаанда ооң составынче кирип турган, 1727 чылда оларның аразында ат салган Бурунск болгаш Кяхта трактаттары-биле доктааткан турган. Ол-ла үеде ийи тала 3400 километр хемчээлдиг бүгү кызыгаарны дургаар чагыларны тургускан болгаш шугумун ээр-дагыр шөйлүп чоруткан черлерин тайылбырлап бижээн.

Чүгле Моолдун барыын талазында чедери берге бир участок (300 километр) үр үеде демдегел чок арткан. Чүге дизе, ында чижек кызыгаар тайга-даскыл черлерде хемнер, хонаштар ортузу-биле шөйлүп чоруткан турган. Эгин

кожа төрөл чоннар ол девискээрлерге аразында кандыг-даа чөрүлдээ чок, амыр тайбың чурттап, оюн оя, чирин чире чурттап чорааннар. Малчыннар чижек кызыгаар шугумун үрөп, «өске» девискээрлерге чеди чүзүн малын-даа кадарып чорааннар. Ыңдыг кызыгаар «үрээшкinnerи» кайы-даа таладан улуг дүвүрелди болдурбайн турган. Чүгле 1930 чылдарның эгезинде Моолдун арааттарыңа ижер суг болгаш дус дээш, өске-даа айтырыглар чиди-биле тургустунуп келирге, кайы-даа таланың чурттакчыларыңа таарымчалыг кылдыр кызыгаар айтырыын тодарадып эгелээш. Моол-совет талалар ооң-биле чүгле эрткен чүс чылдың 60 чылдарында «сайгаржып» алган...

Кажан Тыва (Урянхай край) ССРЭ-ниң составынче кирген соонда, Тыва биле Моолдун аразында тургустунуп келген кызыгаар участогу хоойлу езугаар таптыг тодараттынмаан болуп турган. Ооң берге болуп артканыңа эрги Иштики Моол биле Урянхай крайның кызыгаары кылдыр Танды-Уула сынының санадып турганы болур: сынын мурнуу талазыңа, моол талага, шаандан бээр моолдар болгаш тывалар кожа-хелбээ, эл-найыралдыг чурттап чорааннар. 1920 чылдарда, кажан ийи бот-догуннаан арат республикалар (Моол болгаш Тыва) тургустунган соонда, 15-16 муң дөрбелчин метр километр маргыштыг девискээр апарган. Чүгле ийи күрүнелерниң аразында дугуржулга езугаар тургускан турган делегацияларның канчаар-даа аажок берге ажылының түнне-

Ю.Цеденбал уйнуу-биле.

линде, ийи чурттарның аразында кызыгаарны чоруткан. Ол-ла үеде Моолдун эрге-чагырга органнары документилерниң чамдыы-биле чөпшээрешпээн, оларны Моолдун эрге-ажыктары кызагдап турар деп чылдагаан-биле хүлээп көрбээн. Талалар дугуржуп алышкынны чүгле 1940 чылда, кажан делегацияның С. Янжима, Сүхе-Баторнун дугуй удурту бергенде, катап эгелээш. Ынчалза-даа кайы-даа тала ынчан база таптыг чөпшээржилгеге келбээн.

Моолдар ол маргыштыг девискээрлерге боттарының эргелерин төөгү документилеринге үндезилеп бадыйткаарын оралдашканнар, а тывалар ол девискээрлер үдүптен бээр элээн каш муң тываларның доктаамал чурттап турар черлери деп бадыйткал кирип турган: оларда тываларның суурлары, школалары, эмнелгелери дээш, өске-даа амыдыралга чугула чүүлдер туттунган турган, а моол таладан доктаамал суурлар ол девискээрлерге шуут турбаан. Чүгле 1958 чылда, кажан Тыва ССРЭ-ниң составынче кирген соонда (1944 чылдан бээр), моол талага таарымчалыг кылдыр эде чардынган кызыгаар айтырыының

дугайында керээге аттарны Улан-Баторга салдыган. Документиге атты моол таладан Л. Цэнд (ынчан МАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы турган), а совет таладан — элчин В.М. Молотов салган.

Бо-ла бүгү чүүлдерге хамаарыштыр Ю.Цеденбалдың бодаалы кандыг турганыл?

Моол-тыва кызыгаар айтырыының чидиг болуп артып турганыңа Ю.Цеденбалдың төрөөн черинин, ооң өгбелериниң чуртунун, ынак адазын орунукшуткан чери — Тавс (Тэс) сумузуңуң ховуларының, Убса-Нур далайың чамдык соңгу эриктениң кызыгаар талазы-биле маргыштыр девискээрлерге кирип турганы болур...

Бо айтырыг, ооң иштинде төрөөн черлериниң девискээри ону сагыш човадып турганы чугаажок, ынчангаш ол маргыштыг черлерге хамаарыштыр бүгү дүвүрелин улуска көргүспезин, а харын-даа чажыраары кызыдып, бодунун бодаалдарын кончуг серемчиледиг илередип турган. Кызыгаар айтырыының талазы-биле моол талага, (ооң иштинде Ю.Цеденбалга - очулдурукчу) элээн таа-

рымчалыг кылдыр чардынар турган 1958 чылдың документизинге хамаарыштыр моол удуртулганың дыка хөй кежигүннериниң талазындан дөмей-ле хыы ханмаан, а ооң түннелинде чидиг удуртала-нышкын турза-даа, Ю.Цеденбал керээни деткип, аңаа бодунун адын салган. Кажан ат салдыган соонда, дөрт чыл эрткенде, тыва-моол кызыгаар айтырыын улам тодарадырының дугайында айтырыг совет таладан катап тургустунуп келирге, «Цеденбалдың серемчиледиг туружу чок, харын-даа хедер чаңын илереткен. Ол ыңдыг аажылаашкынны кызыгаарның тыва участогунун айтырыының чидиг болуп артып турары-биле тайылбырлаан. Чуртун националисци хамаатылары бо нарын айтырыгга чылдагааннап алгаш, баштарын «көдүрүп», ийи чурттар аразыңа харылзааны кошкадып, улуг шимээн үндүрүп болур. Ынчангаш маргыштыг кызыгаар айтырыыңа хамаарыштыр моолдарга кыйгырыг кылырынче улуг далашпас болза эки» деп санап турган. Ону демдегеп бижээн кижии — совет дипломат С. Дашьян болур. Ол 1950 чылдарның төңчүзүндөн эгелээш, 1960 чылдарның эгезинге чедир кызыгаар дугайында совет-моол документилер белеткелинге болгаш аңаа аттар салырыңа кол кижии болуп турган.

1971 чылдың ноябрь айда совет удуртулганың даалгазы-биле элчин П.Т. Мазуров кызыгаар айтырыының дугайында чугааны катап эгелей бээр, дарга дыка хорадаан. «Бисте ССРЭ-биле кызыгаар айтырыы чок, ынчангаш ону катап көдүрери дээрге, ССРЭ-ниң МАР-дан «хая көрнү» бээриниң чылдагааны-дыр. Бо айтырыгны чажыды-биле кызыгаар органнарының аразында шийтирлесе чүл?» деп ол чугаалаан.

Кажан Л. Брежнев Моолга албан езузу-биле аян-чорук кылып чорда, Ю. Цеденбал маргыштыг моол (тыва) девискээрни шак-ла ыңдыг хемчээлдиг өске девискээрге быжыы-биле орнаарының дугайында дилег кылырга, улуг совет удуртукчу чөпшээрешкен. Ынчан-на Ю.Цеденбалдың сагыжы оожургаан...

Номдан үзүндүнү Виктор САНДАР очулдурган.

Чаа хоойлу төлевилели

КОРРУПЦИЯЖЕ ШАВАР ХАЛДААШКЫН

Тыва Республиканың прокурору Павел Бухтояров «Тыва Республикада коррупцияга удур демисел талазы-биле хемчеглер дугайында» хоойлу төлевилелин республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче кириген.

2006 чылда Россия Федерациязы Каттышкан Нациялар Организациязының коррупцияга удур Конвенциязын болгаш «Коррупцияга дээш кеземче харысалгазының дугайында» Европа Чөвүлелиниң Конвенциязын күштүг болдуруп бадылаан.

«Тыва Республикада коррупцияга удур демисел талазы-биле хемчеглер дугайында» хоойлуну хүлээп алырының сорулгазы бол-

за, республиканың девискээринге күрүнө болгаш муниципалдыг органнарга коррупцияны болдурбас хемчеглерни чорудары, коррупцияга удур демиселдин механизмин тургузары болур. Ынчангаш хоойлу төлевилелинде коррупцияга удур демисел чорударының кол угланыышкындарының сорулгаларын, принциптерин айтып турар. Коррупцияга удур демисел талазы-биле хемчеглер дугайында

хоойлуларны Татарстан, Чуваш, Марий-Эл, Кабардин-Балкария, Мордовия республикалар, Калужск, Ульяновск, Мурманск, Новгородск, Брянск, Ленинград областары хүлээп алган.

«Тыва Республикада коррупцияга удур демисел талазы-биле хемчеглер дугайында» хоойлунуң төлевилелин Улуг Хуралга сайгарып көргөш, хүлээп алгаш, ТР-ниң Чазааның Даргазы ат салыры-биле чоруткан. Хоойлуну албан езузу-биле парлаан соонда он хонук эрткенде күш кирер.

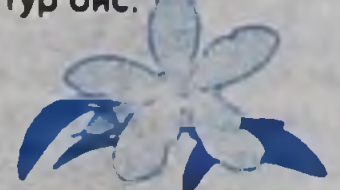
Альфия ШИРИПЕЙ,
Тыва Республиканың прокурорунуң улуг дузалакчызы.

Байыр чедиришкени

Тыва Республиканың Чазак Даргазының шажын талазы-биле сүмелекчи бооп ажылдап чораан Чаа-Хөл чурттуг хүндүлүг Камбаа Дамчатович БИЧЕ-ООЛГА «ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы» деп шаңнал тывысканы-биле изиг байыр чедирип тур бис.

Хүндүлүг К.Д.Биче-оол назы-хары улгады-даа берген болза, ажыл-хүлээлгезин төлөпти-биле эки үрө-түннелдиг күүседип чораан. Кызыл хоорайда сарыг шажынның «Ламрим» ниитилели силерниң ачы-буянның үлө-херээнерни утпайн сактып, бүгүдениң мурнундан өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис.

Алыс бодаан сорулгаңар
Ала-чайгаар бидер болзун!
Эки сеткил күзээниңер
Эчис чаагай бодаразың!

Геше Лобсан Тхуптен.

2008 чылдың октябрь 3-те Кызыл кожуунуң төвү Каа-Хем хоорайжыттыг суурнуң тургустунганындан бээр 70 чыл оюн демдеглеп эрттирер. Улуг байырлалдың хемчеглери суурнуң Солаан Базыр-оол аттыг Культура одаанга болур. Суурнуң чурттакчыларын, аалчыларын болгаш сонуургап кээр күзелдиг чонну манап тур бис!

Харылзажыр чери: Каа-Хем суур, Пригородная кудумчузу, №2а бажың, телефону - 9-15-55. №1а, №14 маршруттуг таксилерин болгаш №17 автобустун «Баня» деп доктаар черинге дүжер.

Бистен садып алыңар

Алтайның дээди сортунуң далганы—740 рубль, Минусинский бирги сортунуң далганы — 650 рубль, Алтайның бирги сортунуң далганы — 660 рубль, дээди сортунуң далганы «Алейка» — 730 рубль, чигир — 1080 рубль, аңгы-аңгы янзылыг крупалар — 18,20 рубль/кг, дус — 255 (50 кг) рубль, дагаа буду — 70 рубль, броллер дагаа — 83 рубль/кг, масло сливочн. — 82 рубль/кг, үүрмек горох — 15 рубль/кг, чинге-тараа — 19 рубль/кг, роллтон—4,30 рубль, 3 литр соктуң—58 рубль, чарба — 135 рубль/25 кг, мал чеми — 247 рубль/45 кг.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» баазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда бажың 25, склад № 3.

Моонү-биле садып алыр улустарга өртектөр дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

Кем-херек цүлгедии, ооң ялазы

БОДУ АЖЫГЛААР ДЭЭШ ТЫП АЛГАН

РФ-тиң ИХЯ-ның Организаствыг кем-херек үүлгедиишкени-биле демисел чорудар талазы-биле Тыва Республикада эргелелин ажилдакчызынга Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы Андрей Белек 16,906 грамм гашишти садарын оралдашкан.

Милиция ажилдакчыларынга Андрей Белек наркотиктиг бүдүмелдер садып сайгарып турарының дугайында медээ келген. Ону илередири-биле «хыналда садып алыышкын» истелгезин шагдаалар организастван түннелинде ол бадыйкаттыг, оон наркотиктиг бүдүмелдерни хавырган. Суд-химия хыналдазының түннелин езугаар алырга, нити деңзизи 16,906 грамм наркотиктиг бүдүмел—гашиш болган.

Улуг-Хемниң кожуун суду Андрей Белекти хөй хемчээлдиг наркотиктиг бүдүмелди садарын оралдашканы дээш беш чылда хосталгазын казып шииткен, ол

хуусааны шыңгыы чурумнуң колониязынга эрттирер.

Шииткелди өскертир дугайында билдириишкени ТР-ниң Дээди судунче ол кириген, «наркотиктиг бүдүмелди бодум ажыглаар дээш тып алган мен, кажан-даа наркотиктер садып көрбээн мен» деп ында бижээн.

ТР-ниң Дээди судунуң кеземче херээниң талазы-биле коллегиязы кеземче херээниң материалдарын хынап көргөш, хомудалдың тайылбырын сайгаргаш, Улуг-Хем кожуунуң судунуң шииткелин хевээр арттырган, дилегни хандырбаан.

Мерген ОНДАР,
Улуг-Хем кожуунуң прокурору.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы Төлээлекчилер палатазының депутаты Херем Семенович Ховалыгга ооң ачазы, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы Семен Доржуевич ХОВАЛЫГНЫҢ мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ОРУККА АЙЫЛ-ХАЛАВЫН БОЛДУРБАС

Оруктарга болуп турар озал-ондактарның саны-биле Россия бүгү делегейде көскү черни ээлеп турар. Орук озал-ондааның түннелинде бичии уруглар амы-тынындан чарлып, аар кемдээшкinner ап турары улуг дүвүрелди оттуруп турар. Озал-ондакка качыгдан уругларның ниити санындан алырга, үш дугаары-ла автомашинага пассажир бооп чораан бооп турар.

Республикада бо чылдың март айның 20-де чикк автомашина аңдарлып чайылганының түннелинде бирээзи 3, өскези 5 харлыг пассажир чаш уруглар аар кемдээшкinnerни алган; март 25-те ийи уругнуң озал-ондактын соонда ооруу, дурт-сын сөөгү сыйылган; май 5-тиң хүнүнде пассажир бир уруг озал-ондак болган соонда, ола черге чок болган, өскези — аар кемдээшкinnerден эмчиге шыдашпайн барган. Коргунчуг санчурагайны ам-даа уламчылап болур.

Шору апарган уругларга бодаарга чаш назылыг уруглар башмээ кемдээшкinnerниң эң аар хевирлери-биле кемдээр, чүге дизе шинчилекчилерниң санаашкындары-биле алырга, чаш назылыг уругларның бажы улуг, буттары чолдак болганы-биле пассажир олутка олутуп алганда, оларның ниити деңзизиниң аарының төвү бедик болур. Ынчангаш озал-ондак болганда, олар мурнуку олутту ажыр ужуп азы болза автомашинаның мурнуку талазында турар дериглеринге, приборлар турар панельге, машинаның дээвиригге үзүп болур.

Хенертен доктаашкын үезинде мурнуку олутка олуткан бичии чаш

уруг панельге, элээн өзүп келген уруглар мурнуку сонганын шилинге чаза үзер. А бир эвес артыкы олуттарга олуткан болза, кандыг-даа назылыг уруглар озал-ондак болганда, колдунда мурнуку олуттарга үзер. Артыкы олуттуң ортузунга олуткан азы туруп алгаш турган чаш уруг машинаның скорозунуң рычагынга, чок болза мурнуку приборлар панелинге, салон иштинде чолаачының көөр көрүнчүүнге үзүп болур.

Бир эвес чаш кижжи улуг кижиниң хойнунда, азы болза ооң-биле кады айыыл чок куржаг-биле куржагланyp алган олуттар үеде озал-ондак болган болза, кемдээшкinner оон-даа артык айыылдыг болур. Чүге дизе чаш уруг салон иштинде дериглерге үспүшаан, улуг кижиниң мага-бодунуң аар деңзизи-биле чуура бастырып болур.

Шак ыңдыг айыылдыг уржуктарны болдурбайн болур бе?

Уругларны машинаның олудунга так шарып каар тускай дериг-тургузулгар (орустаарга — детские удерживающие устройства — авт.) коргунчуг таварылгаларны көскүзү-биле чабылдырып турар дээрзинге кайы-даа чурттуң специалистери шынзыдып, чөпшээржиң

турар. Оларны ажыглаарга, кемдээн уруглар ортузунда өлүм-чидим 80 хууга, кадыкшылга аар кемдээшкinner — 64 — 80 хууга, а чикк кемдээшкinner — 70 хууга кызырлыр.

Чамдык ада-иелер уруг-дарыын холдарынга так тудуп алырга, озал-ондактын уржуктары чүгээр бооп болур деп бодаар. Ол бодал шуут шын эвес — машина хенертен доктаап турар үезинде, ада-ие ала-чайгаар шимчээшкinner (инерция) аайы-биле чаш төлүн чуура бастырып болур. Чижээ, машина шакта 50 километр, а уткуштур келген машина база-ла ол хире дүрген чоруп олургаш, үскүлөжир болза, түннел дөмей-ле айыылдыг бооп артар: ава кижжи уруун бодунуң 500 килограмм чедир улгады берген деңзизи-биле мурнуку олутка чыпышыр үзер, азы авазының холдарындан уштунгаш, машинаның иштинде мурнуку дериглерге үзүп болур.

Хүндүлүг ада-ие! Чаш ажы-төлдү-даа, шору апарган уругларны-даа тускай чогаадып каан машинага салыр чымчак сандайларга олуттуп алыры кажанда-даа артык эвес. Ол бөдүүн дүрүмнү кезээде сагып чоруурун үе негеп келген. Ажы-төлүңерниң амы-тыны силерниң сезиг-серемчилелиңерден дорт хамааржырын утпайн чорунар.

Оюмаа ОЮН,
ТР-де ИХЯ-ның ОШАЧКИ орук-хайгыл албанының тускай ротазының пропаганда инспектору, милицияның капитаны.

«ХОРАНЫ» САДАРЫ ХОРАЛЫГ

Кызыл кожуунуң Каа-Хем суурнуң чурттакчызы Сайлык Сарыг «Кадыкка багай салдар чокка арып болур» деп суртаал чарлалды тарадып тургаш, семис чаңгыс чер-чурттугларынга семизинден арар эмни садып турган. Хоойлу езугаар чөпшээрел чок сайгарылга чүглө ооң садып алыкчыларының кадыынга хора чедиргениндан аңгыда ооң бодунга база хоралыг болурун ол билбээн. Кызыл кожуунуң суду Сарыгны акшага торгааш, бир чылда хосталгазын казып шенелдеге шииткен.

Эрткен чылдың август база октябрь айларда күштүг биологтук бүдүмелдер холумактыг «Ли-Да» деп чеди хап немелдени 3600 рубльге олсаткан. Араының бүдүмелиниң составында Сибутрамин дээр организмге дүрген дээр хоралыг чүүл барын экспертиза тодарткан. Хоойлу езугаар эвес ба-

раанны сайгаргаш, кирген орулгазынга 1400 рубльди немээш, «Хоум Кредит энд Финанс Банк» КХН-ден алган чээли өрезин төлөп алган.

Судка Сарыг буруузуң долзу-биле билинген. Кызыл кожуунуң суду кем-херек үүлгедиишкinnerге судтадып турар кижжи буруулук деп санааш, РФ-тиң Кеземче кодекси-

зиниң 174.1 чүүлүнүң 1 кезээнде, 234 чүүлүнүң 1 кезээде, 30 чүүлүнүң 3 кезээнде көрдүргөн кем-херекти үүлгеткени дээш Сайлык Сарыгны беш муң рубльге торгааш, бир чылда хосталгазын казып шенелдеге шииткен. Ооң буруузуң долзу-биле билингенин, ажылдап турар черинден эки характеристиказын, моон мурнунда кеземче херээнге онаажып чорбаанын, азыралында ийи назы четпээн уруглары барын суд өөренип көргөн.

Кызыл кожуунуң судунуң шииткели хоойлу езугаар күштүг болуп кирген.

Артур МОНГУШ,
Кызыл кожуунуң прокурору.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, улутпур — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8180. Чагыр 95. Номерни парлалгаже дузааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.